

Вътрешна депортационна политика на Съветския съюз (1918-1953)

Живко Лефтеров

Предговор

Изграждането на комунистическо общество, олицетворявано от Съюза на съветските социалистически републики (СССР), е един от най-големите социални експерименти в човешката история. Последиците от претворяването в живота на една от утопичните идеологии все още се усещат и продължават да рефлектират върху съвременното общество. Затова и изследването му продължава да е актуално и днес. За осъществяване на набелязаните цели новата комунистическа тоталитарна държава прибегва често до принудителни мерки и политически репресии. Една от специфичните видове репресии е насилственото изселване (депортиране) и въдворяване (заселване) в други региона на страната. От 80-те години на XX в. тази политика е характеризирана в историографията като депортационна, въпреки че в годините на нейното осъществяване съветската власт използва термини като „высылке”, „ссылке” (изгонване, прокуждане), „переселение” (преселване), „очистке” (прочистване), „выселение” (изселване), „расселение” (презаселване) и др. Тя се явява като своеобразна форма за давление, но не върху индивидуални, а върху групови политически противници. Случаите, когато на депортация се подлагат не просто част от репресирания контингент (класа, етнос и т.н.), а практически целият такъв са известни като тотална депортация.

Специфична особеност на съветските депортации е техният административен характер и списъчност, засягащи групи от хора отговарящи на критерии спуснати отгоре. В една депортационна операция има строго фиксиран контингент хора, осъществява се в строго фиксирани срокове, на

фиксирана територия, по насилствен или принудителен път. Решенията за депортации, по правило, се приемат от ръководните органи на партията и правителството, по инициатива на специалните органи ОГПУ – НКВД – МГБ, а по-рядко и от някои други ведомства. Според по-рано разработен план се оформят официални нормативни актове от държавните или партийни инстанции. Депортацията като вид политическа репресия остава извън компетенцията на съветското правосъдие (не се взимат под внимание нито Наказателния, нито Гражданския кодекс), както и извън международното и съюзно законодателство. Независимо от нейната изключителност като мярка, при провеждането на операциите не са задействани такива органи на извънредното съветско правосъдие, каквито са „тройките” и „Специалното съвещание”. Следвайки тази логика системата на т.нар. „спецпоселения” (специални селища), тоест местата за принудително заселване на депортираните, се отличава от системата на трудово-поправителните лагери и колонии /ГУЛАГ/, както и от системата на лагерите за военнопленници и интернирани /ГУПВИ/.¹

Политиката на болшевишката държава в областта на депортационните операции е разнообразна. Според типа им те се класифицират по четири основни признака: класов (социален), етнически, политически и вероизповеден. Според техния характер депортациите може да бъдат превантивни или наказателни, а според засегнатите представители на набелязания контингент тотални и частични. Съществуват, разбира се, и други видове принудителни изселвания, но при тях се прилага индивидуален подход. Обект на внимание на настоящата изследователска студия са единствено репресиите на територията на Съветския съюз, които засягат групови противници на съветската власт с вменена колективна вина и чиито изселване попада в изброените категории

---

¹ **Полян, Павел.** Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР, Москва, 2001. 11-12; **Бугай, Николай.** 20–50-е годы: принудительные переселения народов. // *Обозреватель*, 1993, № 11. 122; **Полян, Павел.** Любимые игрушки диктатора. Размышления о советской депортационной политике. // <<http://index.org.ru/journal/14/polyan1401.html>> (5.07.2014); **Полян, Павел.** Депортационные операции в СССР и их нормативная база. // <www.art.man.ac.uk/HISTORY/ahrbproj/web/resources/Essays/Polian_directives_index.htm> (5.07.2014)

депортации. Тези осъществени извън границите на страната (международни), като например депортацията на немското население от източно и югоизточно европейските страни, характерни за периода след края на Втората световна война са свързани преди всичко с международната политика на съветската държава и поради тази причина не са обект на изследването.

Вътрешните депортации като вид политически репресии, са характерни за целия начален период от съществуването на СССР между 1918 и 1953 г. За да се обхване логиката и мащабността на този процес, което е и главната ни цел, ще бъдат разгледани причините за всяка една от тях, последователността в тяхната реализацията и съществуващата специфика спрямо различните групи от населението на страната.

Според характера, интензивността и числеността на депортационните операции можем да различим няколко открояващи се периода, които са обособени в отделни подглави в изложението.

Първият от тях 1918-1929 г. е характерен с провежданите по-скоро по изключение, отколкото по правило, депортации. От 1930 до 1939 г. те добиват един почти перманентен характер и са подчинени на преследваната по това време основна политическа цел – „построяване на социализма в СССР”. Затова и водещ признак при тях ще е класовата принадлежност, определяна естествено според болшевишка интерпретация за класов враг. Техният замисъл и провеждане зависят изключително от една личност – генералният секретар на ВКП (б)² Й. В. Сталин. Той се превръща в главен претворител на съветската депортационна политика, която ще е неизменна част от целия период на неговото управление.

Следващият открояващ се период в този процес са годините 1939-1945 г. Той е интересен преди всичко с това, че в условията на започналата Втора

---

² През годините партията има различни наименования: Руска социалдемократическа работническа партия (1898-1917); Руска социалдемократическа работническа партия (болшевики) (1917-1918); Руска комунистическа партия (болшевики) (1918-1925); Всесъюзна комунистическа партия (болшевики) (1925-1952); Комунистическа партия на Съветския съюз (1952-1991). Поради тази причина в текста, в зависимост от периода за който става въпрос, се срещат и съответните нейни наименования.

световна война изпъкват съществуващите противоречия в международните отношения в СССР, като следствие на провежданата дотогава политика на ВКП /б/. Стига се до открито противопоставяне между съветската власт и различните народи населяващи СССР, тъй като в новите условия се засилва масовата принуда, дисциплинарната наказуемост, нарушават се елементарни свободи, пренебрегват се конституционните права на народите и т.н. Не случайно именно тогава националните депортации придобиват най-последователен, целеустремен и интензивен характер и биха могли да се възприемат като кулминация на съветската вътрешно-депортационна политика. Именно затова се налага и поотделното разглеждане на периодите 1939-1941 г., когато СССР е в приятелски отношения с Германия, и 1941-1945 г., когато депортационните операции се извършват в условията на военни действия. В тази връзка ще бъдат разгледани и външнополитическите факторите, които влияят или идеологически обосновават депортациите до войната и промяната настъпила вследствие на започналата Втора световна война.

Последният етап от вътрешната депортационна политика на СССР е от края на Втората световна война до смъртта на Сталин. Те са обвързани в по-малка или по-голяма степен с преодоляване на последствията от войната и окончателната разправа с т.нар. „антисъветски” и „неблагонадеждни елементи” на територията на страната.

След смъртта на Сталин депортациите като част от политическите репресии на съветската власт се прекратяват. Затова и неслучайно тази политика се свързва преди всичко с неговото име. До голяма степен тя спомага за достигането на преследваните от него конкретни политически цели, но в перспектива по-скоро задълбочава вътрешно-политическите проблеми на СССР и конфронтацията в съветското общество.

Предвид факта, че депортационната политика е нелицеприятната за образа на Съветския съюз темата е сред една от многото, върху които дълго време съществува фактическа забрана и поради това до края на 80-те години и периода на „перестройката” не присъства в съветската историография. Затова и

първите публикации по въпроса се появяват на Запад, където през 1960 г. на бял свят излиза книгата на историка Робърт Конкуест „Съветските депортации на народи” (The Soviet Deportation of Nationalities). Въпреки оскъдния изворов материал, на който се базира изследването му, той за първи път систематизира хронологически и статистически депортациите на потърпевшите народи. През 1977 г. в Германия излиза книгата на немския военен историк Йоахим Хофман „Германци и калмики 1942-1945” (Deutsche und Kalmyken 1942-1945), в която намира място депортацията на калмикския народ. Появяват се и изследвания от руски автори, творящи разбира се в емиграция. Най-известен от тях е емигрираният през 1976 г. историк Александър Некрич. Още докато живее в Съветския съюз той успява да завърши своя труд „Наказаните народи” (Наказанные народы), който обаче е отпечатан в Ню Йорк през 1978 г. Тези изследвания се базират единствено на достъпни по това време източници: съветски периодични издания, западногермански военни архиви, публицистика, спомени на емигранти и др. Въпреки че нямат достъп до съветски архивни документи, за което са критикувани не един път, те първи повдигат завесата по въпроса за насилствените депортации в СССР.³

Научните статии и публикации в Съветския съюз по тази проблематика се появяват по време на „перестройката” в края на 80-те години. Първата от тях е на изследователя от Института за история на СССР Николай Бугай „К вопросу о депортации народов СССР в 30–40-е годы” и е публикувана в списанието „История на СССР” през 1989 г. Постепенното откриване на съответните фондове в централните и регионални архиви на Русия и останалите страни от бившия Съветски съюз, привличат засилен интерес към тази проблематика. В началото на 90-те години се появяват многобройни статии, студии и монографии по темата от историци, архивисти и етнографи, както за конкретни депортационни операции, така и с общ характер. По този начин постепенно въпросът е разгледан от различни аспекти и са изяснени множество

---

³ Полян, Павел. Не по своей воле... 14-16; Вашкау, Нина. Современная российская и зарубежная историография о депортации народов в годы Великой Отечественной войны. // <<http://history.kemsu.ru/SAPSIB/TEZIS/vashkau.htm>> (2.07.2014)

проблеми свързани с него: провежданата от съветските власти национална политика; потенциалната конфликтност на създадените диаспори в отделните републики; възможно най-пълно възстановяване на количествените характеристики на депортационните операции; смъртността сред депортираните; демографските и стопански последствия за отделните региони на изселване и съответно местата на заселване; участие на депортираните във военновременната икономика и Втората световна война и т.н. Едновременно се появяват и множество публикации по проблемите на реабилитацията и репатриацията на пострадалите народи и обществени групи, осветляващи правовата страна на въпроса след прекратяване на тази политика. От многото автори, посветили свои изследвания на темата е необходимо да се посочат имената на Николай Бугай, Павел Полян, Виктор Земсков и Александр Гурьянов, чиито публикации спомагат за появата на бял свят на стотици важни документи, осветляващи съветската депортационна политика, както и концептуалното ѝ осмисляне. Благодарение на усилията на различни изследователски екипи се появяват и редица сборници с документи, като напр.: Депортации народов СССР (1930–1950-е годы). Москва, 1992; Иосиф Сталин – Лаврентию Берии: „Их надо депортировать”. Документы, факты, комментарии. Москва, 1992; Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. Москва, 1993; История российских немцев в документах. Москва, 1993, Т. 1; Миграции и новые диаспоры в постсоветских государствах. Москва, 1996; Репрессии против поляков и польских граждан. Москва, 1997. Ч. 1; Сталинские депортации. 1928–1953. Документы. Москва, 2005 и много други.⁴

През 90-те години докато руската историография създава значителен брой изследвания по въпроса, като че ли в Западна Европа и САЩ интересът към темата постепенно намалява. С частичното отваряне на архивите в този

---

⁴ Полян, Павел. В далекие края. Книги о репрессивных принудительных миграциях в СССР. // *Неприкосновенный запас*, № 5, 2002. // <<http://magazines.russ.ru/nz/2002/5/polian-pr.html>> (2.07.2014) ; Вашкау, Нина. Цит. съч.; Polian, Pavel, Bibliography of works on Forced Migration in XXth Century Russia.

период историците се съсредоточават върху историята на Големия терор от 1937-1938 г., съветските репресивни органи, системата на трудовите лагери, неизвестни или малко познати аспекти на Втората световна война и др. Единствено историческа наука в Германия продължава да обръща по-специално внимание на депортационната политика на СССР, предвид милионите етнически немци станали нейна жертва.

След всичко казано дотук е време да обърнем внимание в каква степен интересувашата ни тема е застъпена в българската историческа книжнина. За съжаление, трябва да се отбележи, че тя е слабо позната. От българските автори единственият, който се спира конкретно върху темата е изследователят Чавдар Митов, но с акцент върху Кавказкия регион.⁵ Застъпена е и в някои преводни книги, посветени на Втората световна война и историята на Съветския съюз. Единствено по-широко е отразена съдбата на българите от Молдова, Крим и Таврия и тяхната съдба по време на комунистическия терор и съветско-германската война. В тези изследвания се споменава и за насилствената депортация, на която са подложени отделни български общности от страна на съветската власт и изселването им към вътрешността на СССР.⁶

Настоящото изследване има за цел да запълни съществуващата празнина в българската историография по отношение на тези често споменавани, но малко известни в подробности депортационни операции. Освен конкретно върху тях, специално внимание и обърнато върху мотивите за провеждане на депортационната политика в отделните периоди между 1918 и 1953 г., юридическата обосновка за тях, статутът на контингентите за депортация, районите на изселване и заселване. Маркирани са и опитите на съветската власт

---

⁵ Вж.: **Митов, Чавдар**. Депортацията на част от севернокавказките народи в годините на Втората световна война. – В: XVI Кюстендилски четения 2009 г. Кризите в историята. София, 2011. 174-189; Хрущовото „загопяне” и реабилитацията на депортираните севернокавказки народи – 50-те години на XX в. – В: Русия, Европа и светът. Сборник с материали от международна научна конференция (София, 28-29 септември 2009 г.). София, 2012. 242-257.

⁶ По-подробно вж: Българите от Украйна и Молдова 1941 – 1945. Документи и материали – В: Трудове на Великотърновския университет. Т. 31, кн. 3. Велико Търново, 1995; **Тодоров, П.** Българите в Бесарабия 1941 – 1945. – В: Българите в Северното Причерноморие, Т. 3. Велико Търново, 1994; **Грек, И., Червенков, Н.** Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. София, 1993.

максимално да използва принудително заселените, както за изграждане на икономическа база, така и частично да реши чрез тях продоволствените си проблеми.

За основа на изследването е използвана съществуващата богата изворова база и преди всичко достиженията на съвременната руска историография по въпроса.

Първи прояви 1918-1929 г.

Много руски изследователи обръщат внимание, че практиката на съветските депортации има и своя дореволюционна предистория. Тя е свързана с различни аспекти от политиката на Руската империя. Още в началото на XIX в., по време на руско-турските войни, голяма част от мюсюлманското население в Причерноморието е принудено от руските войски да се изсели в Османската империя. На тяхно място империята заселва християнско население, предимно от Балканите и Кавказ. Друг фактор за насилствени изселвания е антисемитската държавна политика на руските правителства. Благодарение на нея се практикуват периодични депортации и принудителни заселвания на еврейско население по цялата територия на Руската империя. Съвършено нови мащаби в депортационните операции придава Първата световна война. Главен инициатор и проводник на превантивните етнически чистки е именно Руската империя. Като неблагоприятни елементи от 1914 до 1916 г. във вътрешните области на Русия са изселени около 500 000 евреи от западния театър на военни действия. Постепенно депортацията се разпространява и върху лица с немско или австро-унгарско гражданство, както и поданици на Османската империя (около 10 000).⁷

Разбира се, този вид операции започват да се практикуват и от другите воюващи държави през Първата световна война, но не в този мащаб. Подобни мероприятия са възприемани от воюващите държави като закономерни с оглед държавните интереси и необходимостта от провеждането им не буди ни най-

---

⁷ Полян, Павел. Не по своей воле... 25-28.

малко съмнение. Тази практика се запазва и след установяването на съветската власт в Русия. Постепенно обаче, макар и СССР да не е първооткривател в областта на депортационната политика, той става нейният най-последователен и целеустремен претворител в живота.

Отделни и на пръв поглед локални операции за преселване на население започват в СССР още в хода на Гражданската война и непосредствено след нейното завършване.

Първият, официално засвидетелстван акт е взетото през пролетта на 1918 г. от Конгреса на съветите в Терска област решение за изселване на четири казашки станици⁸, които подкрепят борбата срещу болшевишката власт. На 24 януари 1919 г., ЦК на РКП (б) приема на общосъюзно ниво директива за разказачване, което включва и принудително изселване. По това време, обаче, болшевиките нямат възможността да реализират практически нейните клаузи, тъй като в района на Северен Кавказ действа Бялата армия на ген. Антон Деникин. Чак на следващата година, след победата на Работническо-селската червена армия (РККА или Червената армия) и започналата съветизация, под ударите ѝ попадат надигналите се против съветската власт терски казаци. В проведената през април 1920 г. акция, са изселени три казашки станици. Като отговор на тази политика избухва въстание, което пък довежда през октомври с.г. на издаване на заповед от Г. Орджоникидзе (член на революционния съвет на Кавказкия фронт), да бъде депортирано цялото население на още 5 казашки „контрареволуционни” станици от същия район. Цялото население на 8-те станици от 18 до 50 годишна е принудително заселено в Донбас и в Архангелска област. Не попадащите в тази възрастова група също са изселени, но в близки райони на дистанция до 50 км. Общо тази първа депортация обхваща около 45 000 казаци или приблизително 9 000 семейства.⁹ Процесът на преселване продължава и през 1921 г. в хода на провежданата поземлена

---

⁸ Казашка административна единица, състояща се от едно или няколко селища.

⁹ **Жупикова, Елена.** К вопросу о депортации терского казачества в 1918-1920 гг. // <<http://a-resni.org/grvojna/makhno/a-deportter.php>> (9.07.2014); **Бугай, Николай.** 20–40-е годы: депортация населения с территории Европейской России. // *Отечественная история*, 1992, № 4. 37-39.

реформа. Под лозунга за борба с „кулашкия шовинизъм”, от областта на Седморечието (Средна Азия) са преселени по-заможните селяни. За разлика от депортацията на терските казаци, в този случай под ударите на новоустановената съветска власт попадат отделни семейства и лица, без да има санкционирана депортационна операция на контингентна основа.¹⁰

Сведения за други депортационни операции през 20-те години взети с официално решение на съветските държавни органи няма. Като цяло, за годините 1919-1929, принудителните преселвания на население са по скоро изключение, отколкото правило в политиката на съветската власт. Появяването, обаче, на такива мотиви като „наказателно” изселване на групи население за нелоялност или принадлежност към враждебна класа (според болшевишкия мироглед) е достатъчно показателно за това, до къде е готова да стигне новата власт. Разглежданият период е характерен с установяване на новото административно устройството на Руската съветска федеративна социалистическа република (РСФСР) и създаването на съветски социалистически републики по национален принцип, в чиито рамки влизат редица новообразувани автономни области по етнически принцип, както и по-малки национални райони (краища). Най-вероятно в тази връзка са наблюдаваните в този период частични вътрешнорегионални размествания на население (но не и депортации), като например изгонването на арменското население от Тбилиси, алеутите от Командорските острови и отделни села в казашките райони. Към тях може да се причисли и неосъщественият план за преместване на корейците от Приморието в Хабаровска област, датиращ от края на 1926 г.¹¹

През втората половина на 20-те години във вътрешнополитически план съветската власт поставя акцента върху „доброволните” планови и организирани преселвания. През 1924 г. се създава специален орган – Общосъюзен преселнически комитет към Централния изпълнителен комитет

---

¹⁰ Полян, Павел. Не по своей воле... 54.

¹¹ Пак там, 55.

(ЦИК) на СССР. Появяването му е вследствие илюзията на болшевиките, породена от тяхната устойчива материалистична вяра, че има рационална възможност да се поправят „грешките“ на обществото и природата по пътя на плановото преселване, с което да бъде преодоляно историческото несъответствие между природните и демографски ресурси на страната. Комитетът подема кампании за заселване на Далечния Изток, Карелия, развитие на промишленото строителство, заселване на региони пострадали от Гражданската война и др. „Преразпределението“ на население се налага и от политиката за намаляване на заетите в селското стопанство, за сметка на създаването на развита промишленост. Поради липсата на финансови средства и необезпечена информираност на населението, повечето проекти не се реализират. Така на практика политиката на доброволно организирано преселване търпи провал. В тази ситуация идеята за принудително преселване и използването на принудителен труд, с цел реализиране на определени стопански и социални задачи, постепенно изкрystalизира. Първият, който разработва концепцията за полагане на принудителен труд от страна на осъдените криминални престъпници при усвояването на отделни райони и повишаване на дърводобива, даващ добри валутни постъпления, е заместникът на народния комисар по работническо-селската инспекция на РСФСР Н. Янсон, който през 1930 г. ще заеме поста народен комисар на правосъдието. Твърдейки, че трудът на затворените в поправително-трудовете колонии (ИТК) на Обединеното държавно политическо управление (ОГПУ) е ефективен, той предлага засилване на процеса по пренасочване на затворници и осъдени от затворите към трудовете колонии и замяна на присъдите с принудителен труд. В тази връзка, органите по преселване получават директива за обединение на преселниците в трудови колективи.¹²

В края на 20-те години започва да се практикува още един вид принудително изселване, което по-късно ще придобие зловещи измерения – т.нар. „прочистване на границите“. През 1923 г. съветското правителство

---

¹² Пак там, 57-61; **Бугай, Николай**. 20–50-е годы: принудительные переселения народов... 122.

създава 22 километрова погранична полоса със специален режим.¹³ Първото постановление за депортация на население от западната гранична полоса на СССР (Украинска ССР и Белоруска ССР), колкото и да е странно, се приема не от съюзния, а от републиканските Съвети на народните комисари (СНК). На 13 ноември 1929 г. СНК на Украйна издава постановление „За преселване на социално опасните елементи от пограничните окръзи на УССР“.¹⁴ Под ударите му попадат 18 473 души признати за социално опасни елементи, които след депортирането им в Западен Сибир или Далечния Изток, са ангажирани в дърводобивната индустрия. Впоследствие се разрешава към тях да се присъединят и членовете на семействата им. Използваните аргументи за операцията по „прочистване на границите“ са свързани с действието в тези райони на шпионски мрежи, подриване устоите на съветската власт, намаляване на отбранителната способност на страната и т.н. Оттогава започва да се практикува в обезлюдените райони край границите да се изграждат т.нар. „червеноармейски колхози“, формирани от демобилизирани червеноармейци и техните семейства. С цялата условност, действията по „прочистване на границите“, чиято кулминация предстои, се класифицират като превантивни от страна на съветската държава.¹⁵

От разгледаните примери в периода 1919-1929 г., веднага проличава и спецификата на съветската политика към насилствените депортации. Тя се

---

¹³ Тази съветска практика намира отражение и в България след края на Втората световна война. Още в началото на 1946 г. заместник-председателят на Съюзната контролна комисия ген. Бирюзов, ултимативно препоръчва на министъра на вътрешните работи Антон Югов създаването на специална гранична зона по най-проблемната южна граница, установяване на строг контрол в нея и взимане на мерки спрямо живущото там население. След влизането в сила на мирния договор с България на 15 септември 1947 г. започва и реализация на конкретните мероприятия. Създадена е 25-километрова гранична зона, в която е прокараната еднокилометрова необитаема гранична ивица. От тази територия и представляващите „сериозна опасност за нейната охрана“ селища в дълбочина до 2 км. през лятото и есента на 1948 г. са преселени около 10 000 души, предимно българи мюсюлмани, турци и цигани, но и българи християни, окачествени като „неблагонадеждни“. – По-подробно вж.: **Груев, Михаил**. Между петолъчката и полумесеца. Българите мюсюлмани и политическият режим (1944-1959). София, 2003. 82-90.

¹⁴ Постановление СНК УССР № 46/950 „О переселении социально-опасного элемента из пограничных округов УССР“ 13.11.1929. // <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1021088>> (9.07.2014)

¹⁵ **Полян, Павел**. Не по своей воле... 61-62.

изразява не само в разправата с политически противници или социално неблагонадеждни елементи. Партийното ръководство я възприема и като ефективно оръдие за „социално инженерство”, когато на контингент от хора се отказва не правото на живот (геноцид), а правото на свобода и те биват принудително заселени. Тоест, не маловажен фактор при депортациите в бъдеще ще са и икономическите мотиви – набиране на безплатна работна ръка, облагородяване на необработваеми райони и т.н.

Депортациите като неотменна част от сталинската политика през 30-те години

Следващият етап във вътрешно-депортационната политика на СССР е обвързана с водещата идеологическа кампания на болшевишката власт от края на 20-те и началото на 30-те години – колективизацията и свързаното с нея разкулачване. Към практически действия се пристъпва през декември 1929 г., когато Сталин провъзгласява преход от дотогавашната политика на ограничение на „експлоататорското кулачество”, към политика за неговата ликвидация като класа. В хода на колективизацията, по решение на местните органи на властта в някои области и крайове се пристъпва към изселване на кулаците с конфискация на тяхното имущество. В тази връзка, с цел придаване на правна основа на започналия процес, на 30 януари 1930 г. ПБ на ЦК на ВКП (б) приема постановление „За мероприятията по ликвидиране на кулашките стопанства в районите на пълна колективизация”.¹⁶ С този акт на официалната власт се отрищват невиджани дотогава по своите мащаби и дълбочина насилствени експулсираня и презаселвания, засягащи селскостопанските райони в европейската част на СССР.

Съгласно постановлението кулаците са разделени в три категории:

1. контрареволуционен контингент, саботиращ колхозите, бягащ от местата си на постоянно жителство и живеещ полулегално;

¹⁶ Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) „О мероприятиях по ликвидации кулацких хозяйств в районах сплошной коллективизации”. Из приложения к протоколу заседания политбюро № 116, п. 36 от 5 февряля 1930 г. // <<http://istmat.info/node/44292>> (9.07.2014)

2. най-богатите кулаци и тези с местен авторитет, явяващи се опора на антисъветски настроените кулаци и

3. останалите „кулаци”.¹⁷

Предвидено е също така главите на кулашките семейства от първа категория да бъдат арестувани и предадени на т.нар. „спецтройки”, включващи представителите на ОГПУ, областните комитети на ВКП (б) и прокуратурата. Кулаците от втора категория и семействата на тези от първа се интернират в отделени райони на страната в спецселища (спецпоселение), създаването на които, а по-късно и масово използване, датират оттогава. Кулаците отнесени към трета категория са изселвани във вътрешните области, без да бъдат отправяни в спецселища. По предварителни разчети в качеството на „репресивна мярка” по отношение на кулаците, на ОГПУ е предложено от първа и втора категория да бъдат изпратени в концлагери 60 000 души, а изселени 150 000. Освен тях се предвижда на депортация в необитаеми и слабо заселени райони да бъдат изпратени не по-малко от 170 000 кулашки семейства, които да бъдат използвани за селскостопанска работа. Имуществото на изселените и от трите категории се конфискува, както и техните парични средства, с изключение на 500 рубли на семейство.¹⁸

Кампанията за разкулачване и колективизация, продължила от 1930 до 1932 г., постепенно обхваща милиони хора, чието транспортиране и принудително заселване минава през няколко етапа. Редът на депортация е строго определен и надлежно санкциониран с десетки постановления на ЦИК, СНК и ПБ на ЦК на ВКП (б), придружени с нарочни директиви и инструкции за тяхното изпълнение.¹⁹ Първо се пристъпва към депортация от Северен Кавказ, средното и долно течение на р. Волга, Украйна и накрая Белорусия. Преселниците са разпръснати в неголеми селища, които от 20 май 1931 г. са под управлението на комендатура на подчинение на ОГПУ. За целта е създаден и

---

¹⁷ Пак там.

¹⁸ Пак там; **Земсков, Виктор**. Кулацкая ссылка в 30–е годы. – *Социологические исследования*, 1991, № 10. 3; **Бугай, Николай**. 20–40-е годы... 41.

¹⁹ По-подробно за всички тях вж.: **Полян, Павел**. Депотационные операции в СССР и их нормативная база...

специален Отдел за преселниците, който през 1934 г. е преименуван на Отдел за трудовите селища на Народния комисариат на вътрешните работи (НКВД), а от 1944 г. ще получи наименованието Отдел за спецселищата на НКВД, по-късно МВД.²⁰ Независимо, че задачите и функциите на този отдел остават едни и същи, неговото име се отразява и върху официално използваните названия на депортираните кулаци. Официално до 1934 г. те са наричани „спецпереселенци“ (специални преселници), от 1934 до 1944 г. „трудпоселенци“ (трудова заселници), а от 1944 „спецпоселенци“ (специални заселници). Броят на къщите в подобни селища не трябва да надвишава 30-50, но по изключение стигат и до 100 и повече. Точният брой на тези селища, възникнали в годините 1930-1932, трудно би могъл да бъде установен. В публикациите на тази тема тяхното число варира от 1900 до 2100. В края на 1933 г., по данни на Отдела за преселниците на ОГПУ, числеността на депортираните достига 3,4 милиона души.²¹ Разбира се, трябва да се има предвид, че не всички попаднали в трите категории кулаци са изпратени в спецселища, а също така през май 1930 г. ЦК на ВКП (б) приема, че около 6% от тях са неправомерно изселени и имат право да се завърнат.²²

Тази идеологически мотивирана политика скоро дава своите горчиви плодове. Вследствие процеса на колективизация се стига до рязко спадане в производството на селскостопанска продукция и масов глад (т.нар. „Гладомор“) в южните области на СССР – Украйна, Поволжието и Кавказ. Според различни оценки населението на СССР през 1932-1933 г. намалява с 3 до 7,5 милиона души.²³ Освен в изброените региони особено тежка е ситуацията и в Казахстан

---

²⁰ **Бердинских, Виктор.** Спецпоселенцы. Политическая ссылка народов Советской России. Москва, 2005. 18

²¹ Тази цифра има в предвид броя на хората от изселените райони. В действителност числото на принудително заселените в спецселища е по-малко, тъй като много от тях се числят към третата категория кулаци, за които не е предвидена такава мярка. Също така е налице висока смъртност по време на транспортирането, първите месеци в изгнание и масовите бягства.

²² **Земсков, Виктор.** Спецпоселенцы /по документации НКВД – МВД СССР/. // *Социологические исследования*, 1990, № 11. 3-4; **Полян, Павел.** Не по своей воле... 66-68; **Земсков, Виктор.** Кулацкая ссылка... 4-5.

²³ По-подробно за различните изследователски подходи при установяване за жертвите вж.: **Араловец, Наталья.** Потери населения советского общества в 1930-е годы: проблемы, источники, методы изучения в отечественной историографии. // *Отечественная история*, 1995,

през 1933 г., където политиката на колективизация и усядане на казахите води до това, че добитъкът намалява драстично, а паралелното със заселването на няколкостотин хиляди кулаци се стига също до масов глад отнел живота на 1,5 милиона човека. Вследствие на това се появяват миграции, които водят до обезлюдяване на цели области в републиката – около 400 000 се заселват в РСФСР, 50 000 в републиките от Средна Азия, а 200 000 преминават в Монголия, Китай и Афганистан. Това може би е и една от причините за концентрация на голяма част от следващите депортации именно в този регион.²⁴

Следва да се отбележи, че след като кампанията изпълнява своите политически цели, на 27 май 1934 г., с постановление на ЦИК на СССР, се възстановяват гражданските права на спецпреселниците – кулаци. На 17 януари 1935 г., обаче, Сталин информира ръководителя на ОГПУ Хенрих Ягода, че в постановлението трябва да се внесе уточнение, което да забранява завръщането им в родните места. Това условие ще се разпростре и върху всички следващи депортационни контингенти, чиито граждански права ще бъдат възстановени в различни години или на които те не са били отнемани. То се обуславя не само от политически причини, а и от икономически, тъй като районите на принудително заселване са набелязани за по-нататъшно усвояване. Това са Западен Сибир, Северните райони и Урал. Малки поселения се създават и в Далечния Изток. Въпреки това към 1 август 1939 г., числото на бившите кулаци трудови заселници (трудпоселенци), числящи се към Отдела за трудовите селища на НКВД спада до 973 693, съсредоточени в 1741 селища.²⁵

Разликата между милионите изселени и водещите се на отчет към 1 януари 1939 г. се обуславя от ред причини. Първата от тях е високата смъртност, запазила се чак до 1936 г., вследствие безразборното заселване на кулашките семейства, без оглед на климатичните и стопански условия. Не по маловажен е процентът на избягалите. За периода 1932–1937 г. броят им е

№ 1. 135-146. По-голяма част от статията е посветена именно на Гладомора от 1932-1933 г.

²⁴ **Абылхожин, Ж., Козыбаев, М., Татимов, М.** Казахстанская трагедия. // *Вопросы истории*, 1989, № 7. 53-55.

²⁵ **Бугай, Николай.** 20–40-е годы... 41-42.

впечатляващ – 632 860, от които само 36 700 са върнати. Друг фактор е промяната в статута на много от депортираните, след установяване на неправомерно изселване, брак със свободни граждани и други, вследствие на което те са освободени (приблизително 130 000).²⁶

Доктринерността на съветската пропаганда, „че първата в света социалистическа държава” е във враждебно „капиталистическо обкръжение” и рано или късно е „неизбежно едно стълкновение с него” постепенно води до това, че държавните граници приемат характер на фронтова линия. Това се отразява и в депортационната политика на Сталин. От средата на 30-те години започват серия акции, а по-точно последователно замислени кампании за обезпечение на големите градове, граници и гранични територии посредством прочистване им от социално опасни и неблагонадеждни елементи. Често те биват по класов признак, но все по-често се срещат и етнически депортации, които, от гледна точка на Сталин и съветското ръководство, са все по-необходими. Както видяхме, първото решение за „прочистване на западните граници” с Полша и Литва датира от 1929 г., а самото прочистване от 1930 г. Същественото в случая е, че те не могат да се класифицират нито по класов, нито по етнически принцип.

Повсеместното засилване на репресиите в СССР е прието да се свързва с убийството на секретаря на ленинградската партийна организация и член на ПБ на ВКП (б) Сергей Киров на 1 декември 1934 г. Това е формалният повод Сталин да започне разправа със своите противници в партията и борба с „остатъците от капиталистическите класи” и враждебните към съветския строй лица в страната. На фона на започналия „Голям терор”, продължил до 1938 г. и по време на който ще бъдат разстреляни близо 700 000 души²⁷, депортационните операции продължават и следват своята логика.

Първата сериозна кампания за прочистване на границите започва с постановлението на Ленинградския обком на ВКП (б) от 4 март 1935 г. за

---

²⁶ **Земсков, Виктор.** Спецпоселенцы... 5.

²⁷ **Земсков, Виктор.** К вопросу о масштабах репрессий в СССР. // *Социологические исследования*, № 9, 1995. 123.

изселване на финландското население от граничната полоса. По това време то наброява 200 000 души със собствен национален район (Куйвазовски), 500 колхоза, 322 финландски училища, вестник на финландски език, селскостопански техникум и издателство. През есента на 1935 г. практически всичко това е ликвидирано. Първо са депортирани живеещите в 22 километровата полоса, а след това и от 50 километровата. Общото число депортирани е около 30 000 човека, заселени принудително в Таджикистан, Казахстан и Западен Сибир. Характерно за тази депортация е първото административно ликвидиране на район обособен по национален принцип.²⁸

Пак през есента на 1935 г. значителна депортация е проведена и в Украйна. От тогавашните гранични Киевска и Виницка област в източните райони на УССР са преселени 41 650 човека, като 60 % от контингента е съставен от поляци и немци. При това немският национален район Пулин и полският Мархлев също са ликвидирани. Есента на същата година такава участ имат още около 7 500 поляци от същите области. Този процес се задълбочава през следващата 1936 г. Тогава излизат два административни акта санкциониращи новите депортации. Решението на ЦК на КП (б) и СНК на Казахстан „За преселниците от Украйна” от 16 февруари и Постановлението на Съюзния совнарком „За изселването от УССР и настаняването в Казахстанска ССР на 15 000 полски и немски домакинства” от 28 април с.г. Операцията е проведена през месец май, като на преселване подлежат всички немци и поляци живеещи в 800-метровата полоса покрай границата с Полша. С тази акция в Казахстан са депортирани около 50 000 души (15 000 семейства). Специфичното за депортациите на поляците и немците от западните гранични райони в периода 1935-1936 г. е, че по-голямата част от тях не са настанени в спецселища, а запазват гражданските си права, разрешено им е да запазят добитъка и хранителните си запаси, а също така са освободени за три години от плащането на всякакви данъци. Разбира се, те нямат право да напускат

---

²⁸ Полян, Павел. Не по своей воле... 86-87.

определените им за заселване райони, но могат да се придвижват в неговите административни граници.²⁹

Паралелно с тези първи мащабни депортационни операции по национален принцип, съветската власт не забравя и своя „любим“ враг – кулаците. Есента на 1936 г. от Дагестанска ССР в Киргизка ССР са преселени около 5 000 кулаци. След тази акция за известно време депортации по класов признак не се провеждат.³⁰

В полезрението на съветската власт обаче не са само западните граници. На 17 юли 1937 г. ЦИК и СНК издават постановление „За организацията на защитна полоса по южните граници“. Под ударите на този държавен акт попадат около 2 000 кюрди от пограничните зони на Армения, Грузия, Азърбейджан и Узбекистан, които са преселени отново в Казахстанска ССР, попълвайки местните колхози и совхози в района на гр. Алма Ата.³¹

Най-голямата депортационна операция за прочистване на границите през 1937 г. се провежда не на западната или южната, а на далекоизточната граница. Главна жертва тук са корейците – първият народ в СССР, който е подложен на тотална депортация и следователно е необходимо да му се отдели специално внимание.

Според преброяването от 1926 г. в Далекотоизточния край живеят 169 000 корейци, 77 000 китайци и 1 000 японци и съществуват 15 национални района, от които един корейски – Посетски. В него влизат 55 корейски селски съвети. От политическа гледна точка съветската власт разглежда корейците като питателна среда за японски шпионаж, поради простия факт, че Корея влиза в състава на Японската империя, която пък през юли 1937 г. нахлува в Китай. Интересното в случая е, че японците от тяхната страна на границата също гледат с недоверие на своите корейски поданици, смятайки ги за потенциални

---

²⁹ Обзор советских репрессивных кампаний против поляков и польских граждан. // <<http://www.memo.ru/history/polacy/vved/obzor.htm>> (08.08.2014)

³⁰ **Полян, Павел.** Депортационные операции в СССР и их нормативная база...

³¹ **Павел, Павел.** Не по своей воле... 90.

съветски шпиони и провеждат няколко аналогични принудителни изселвания на част от пограничното население.³²

На 21 август 1937 г. е издадено съвместно постановление на СНК и ЦК на ВКП (б) „За изселване на корейското население от пограничните райони на Далекотоизточния край”, подписано от Сталин и Молотов. В краткия преамбюл на документа депортацията е аргументирана с „цел пресичане проникването на японския шпионаж”.³³ Предвидено е операцията да приключи до 1 януари 1938 г., поради което веднага се пристъпва към нейното осъществяване. До края на октомври, на три вълни са депортирани 171 781 човека, в това число и 7 000 китайци. Местата им за принудително заселване са Казахстан (95 526) и Узбекистан (76 525). Макар и да не се отличават от режима на спецселищата, на корейците са запазени гражданските права, тъй като депортацията им не е качествена като политическа репресия, по примера с кулаците. Даже на 7 октомври 1937 г. се приема постановление на СНК на СССР „За изчисление на разходите по преселването на корейците от ДВК”, според което на членовете на преселените семейства се дават по 5 рубли на ден, като общата сума възлиза на 70 милиона рубли. Отделно се дават 126 милиона рубли за медицинско обслужване, храна, посеви, постройки и заплащане на изоставеното имущество. Въпреки това, ограниченията за напускане на новите райони на местообитание на корейците отпадат чак през 1946 г. Показателни са последствията от тази първа тотална депортация на цяла етническа общност. Обезлюдените земи, въпреки многократните опити на съветската власт, никога не достигат това облагородяване и численост, което имат до депортацията, а големи пространства от Далечния Изток окончателно запустяват.³⁴

---

³² **Бугай, Николай.** Выселение советских корейцев с Дальнего Востока. // *Вопросы истории*, 1994, № 5. 141.

³³ **Ким, Герман.** Депортация. Стереотипы и новые подходы исследования депортации корейцев 1937 года. // <http://world.lib.ru/k/kim_o_i/d4rtf.shtml> (8.08.2014)

³⁴ **Бугай, Николай.** Выселение советских корейцев с Дальнего Востока. // *Вопросы истории*, 1994, № 5. 142-147; **Бугай, Николай.** О выселении корейцев из Дальневосточного края. // *Отечественная история*, 1992, № 6. 140-168; **Герман, Ким.** Депортация. Подготовка и осуществление депортации корейцев. // <http://world.lib.ru/k/kim_o_i/d1rtf.shtml> (8.08.2014)

От гледна точка на вътрешно-депортационната политика, особено след тоталната депортация на корейското население, годините 1938 и 1939 се оказват значително по-спокойни. През 1938 г. е регистриран само един случай, който отново е свързан с прочистване на граничните райони. На 19 януари е взето решение за преселването на около 6 000 иранци от Азербайджанска ССР в Казахстан и приблизително още толкова евреи от границите на Туркменска ССР, които са преселени в нейните северни пустинни райони.³⁵

* * *

Депортационните операции на съветската власт в годините 1935-1939 г. засягат около 300 000 души. Мнозинството от тях са свързани с кампанията по прочистване на границите. Макар и в последните две години на този период да се наблюдава относително затишие, положението рязко се изменя след сключването на пакта за ненападение между СССР и Германия на 23 август 1939 г. и неговото пряко въздействие върху геополитическата карта на Европа, довело да началото на Втората световна война.

Остава да си отговорим на въпроса защо постепенно националният принцип в депортациите измества класовия и на народите се вменява колективна вина. Сталин се нуждае от циментираща идея за завършека на своята държава. Ортодоксалният марксизъм, обещаващ отмирането на държавата като такава, не може да му я даде. Затова той се обръща към патриотизма, но не какъв да е, а съветски. От само себе си се разбира, че всеки човек несподелящ тази визия е на погрешна линия, а това са хората с изразено национално чувство. Затова и от края на 20-те и началото на 30-те години настъпват съществени промени в отношенията между съюзните републики в състава на СССР. Значително се разширяват правата на съюзните органи на властта, засилва се централизацията на държавата. Тоталитарната държава на Сталин се стреми към унифициране на всички области от живота и

---

³⁵ Полян, Павел. Не по своей воле... 94.

превръщането на населяващите я народи в един народ – съветски. Въпреки всичките усилия на Сталин от 30-те години, неговата най-тежка борба с подопечните му народи тепърва предстои.

Прочистването на западните граници 1939–1941 г.

Паралелно с протичащите в СССР процеси, от началото на 30-те се забелязва и повишаване на активността на съветската политика в международните отношения. Сталин следва политика на излизане от изолация и получава подкрепата на световното обществено мнение. Оттук насетне той вече има възможност пряко да участва в случващите се събития, особено след влизането на СССР в Обществото на народите (ОН) на 19 септември 1934 г. Без да се спираме подробно на съветската външна политика само ще отбележим, че тя е изключително двойствена и в крайна сметка непроницаема за повечето западни политици. Въпреки, че подкрепя статуквото, Сталин като последователен марксист, вярва в неизбежността на един нов световен конфликт, породен от „империалистическата буржоазия”. Неговата стратегия обаче е изчаквателна. Още през 1925 г. той я формулира така: „Ако утре почне война, няма да стоим със скръстени ръце – ще трябва да се включим, но да се включим последни. И ще се включим за да хвърлим своята тежина на кантара, тежина която ще надделее”. На пръв поглед в предвоенния период Сталин изглежда открит за споразумения с всеки, но в действителност той се готви за предстоящата война.³⁶

Нарасналите апетити на болшевишка Русия, но все още неподплатени с достатъчно военна мощ, което Сталин компенсира с всеки изминал ден, се ръководят от максимата „което можем да вземем без бой, длъжни сме да го вземем”. На 23 август 1939 г. между СССР и Третия райх е подписан пакт за ненападение, който днес не случайно се приема като решаващ фактор за

---

³⁶ Гелер, М., Некрич, А. Утопията на власт. София, 1994. Ч. 1. 478-490. Разходите по въоръжаването нарастват лавинообразно. За първата петилетка 1928-1933 средно с 5,4 %, докато през третата 1938 – 194,1 средно с 26,4 %. За 1941 г. са заложили 43,4 % от целия бюджет да отидат за въоръжаване.

избухването на Втората световна война. Към него е подписан и секретен протокол. Според клаузите му, в случай на политически или териториални промени в Източна Европа, границата на Литва ще е и граница на сферите на влияние между тях. Също така германците признават Бесарабия и териториите на изток от реките Нарва, Висла и Сан за прилежащи в съветската сфера на влияние. Благодарение на този карт бланш, който Хитлер получава, е дадена зелена улица на „Белия план” за нахлуване на Вермахта в Полша на 1 септември 1939 г. На 3-ти същия месец Великобритания и Франция обявяват война на Германия, с което се слага началото на Втората световна война.

На 17 септември Червената армия навлиза в Полша и окупира нейните източни войводства до предварително уговорената с германците линия. Административно те са присъединени към Украинска ССР и Белоруска ССР. Своя „освободителен поход” СССР продължава и в Прибалтика. Без външна подкрепа трите малки прибалтийски държави (Литва, Латвия и Естония) са принудени през септември и октомври 1939 г. да подпишат договори за взаимопомощ със съветската държава и на практика са окупирани. През лятото на 1940 г. последните признаци на относителна държавна независимост са ликвидирани и в крайна сметка прибалтийските републики са анексирани и превърнати в съветски републики.

Репресивните органи на съветската власт, настанили се в новоприсъединените райони започват веднага своята работа. До края на 1939 г. хиляди бивши полски граждани (търговци, чиновници, едри земевладелци, полицаи и др.) са осъдени по бързата процедура на Наказателния кодекс, а редица други са подложени на интерниране. Очевидно предвид започналата на 30 ноември 1939 г. съветско-финландска война, продължила до 12 март 1940 г., и свързаните с нея усложнения, замислените операции за масова депортация на поляци са временно отложени.

Междувременно, нямащи илюзии относно съветските методи и цели, германците предлагат да бъде създадена обща германо-съветска комисия по въпросите на евакуацията и размяната на население между Третия райх и СССР

от териториите на бившата полска държава. Тази стъпка е на базата на подписания секретен протокол за границите от 28 септември 1939 г., в който има точка за взаимното съгласие на двете страни да съдействат на лица от немска националност, живеещи в съветската зона на влияние да се преселват в Германия или в германската зона. През октомври комисията е създадена, а на 16 ноември е подписано официалното съглашение за размяна на население. До 8 февруари 1940 г. от Западна Украйна и Западна Белорусия на запад се преселват 128 000 немци (фолксдойч), а числото на желаещите да напуснат немската зона е около 40 000, повечето от които евреи. Характеризирайки размяната като успешна двете страни решават тя да се разпространи и върху останалите територии присъединени към Съветския съюз. Така през лютото и есента на 1940 г. от Северна Буковина и Бесарабия се преселват още 106 000 души. Паралелно няколко хиляди немци напускат и Прибалтика. Като цяло към февруари 1941 г. от източните райони на бивша Полша, Северна Буковина, Бесарабия и прибалтийските държави в Германия са преселват 392 000 фолксдойч.³⁷

Тези мероприятия са в интерес и на Съветите, дотолкова, доколкото са в унисон с нейните планове относно прочистването на западните граници от потенциално „враждебни елементи“. Именно като такива са разглеждани и живеещите там немци, чието изселване в Германия само облекчава съветските органи. Както видяхме, съветската власт още в годините 1935-1938, отделя специално внимание на своите граници чрез провеждането на депортационни кампании в граничната 25-50 километрова полоса. Тази политика продължава и с преместването на държавните граници на изток. За прочистването на новата гранична полоса на УССР и БССР съветското ръководство щателно подготвя три депортационни операции през 1940 г.

---

³⁷ Полян, Павел. Оптации: с кем и кога в XX веке Россия обменивалась населением. – *Демоскоп*, № 313-314, 2007. // <<http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0313/analit06.php>> (15.09.2014)

Първата от тях датира от 10 февруари 1940 г. на базата на решение на ПБ на ЦК на ВКП (б) от 4 декември 1939 г. за изселването на „осадников“³⁸ и използването им за разработване на горските стопанства към Народния комисариат на горската промишленост (Наркомлес). Операцията по тяхната депортация продължава само едно денонощие (!) като са натоварени на ешелони около 140 000 души. Част от тях попадат в затвори и лагери, но мнозинството са заселени в спецпоселения в АССР Коми, Урал и, разбира се, Казахстан.³⁹

Втората масова депортация на „освободените поляци“ се състои на 9 и 13 април 1940 г. Официалното решение е взето на 2 март от ПБ на ЦК на ВКП (б) и СНК на СССР и визира три категории население: 1. семействата на полските военнопленници и задържаните представители на полския държавен апарат, земевладелци и индустриалци; 2. бежанците, пребиваващи в западните области на Украйна и Беларус, изявили желание да напуснат Съветския съюз, но не приети от германските власти и 3. проститутките. Съвсем очевидно е, че тази операция е свързана с взетото само три дни по-късно, на 5 март 1940 г., решение за разстрел на полските граждани, намиращи се в офицерските военнопленнически лагери. В списъците за депортиране попадат общо 61 000 души от първа и трета категории. За разлика от „осадников“, по отношение на тях е приложена мярка „административно изселване“, което е съпроводено с известни облекчения на режима. Изселените не са изпратени в изолирани спецселища, а са разпределени в казахстански колхози и совхози за срок от 10 години.⁴⁰

Третата операция е свързана с втората категория население, тоест бивши полски граждани избягали първоначално на изток от нахлуващите немски

---

³⁸ От полското *osadnik* – заселник. Осадниците са своего рода полски вариант на казачеството. Мнозинството от тях са бивши полски военнослужещи отличили се във войната със Съветска Русия (1919-1921) и получили земя за заселване в Източна Полша. Поради тази причина съветската пропаганда ги представя като „най-злите врагове на трудовия народ“. Освен поляци сред тях се срещат украинци и белоруси.

³⁹ **Гурьянов, Александр.** Польские спецпереселенцы в СССР в 1940-1941 гг. – В: Репрессии против поляков и польских граждан. Москва, 1997. Ч. 1. 114-117.

⁴⁰ Пак там, 119-121.

войски и изразили желание да се завърнат. Преимуществено това са евреи, които обаче попадат по стечение на обстоятелствата в съветската зона и желаят да се завърнат. Тяхната депортация е отложена за лятото, след прекратяване на работата на немската комисия, която приема индивидуални заявления на граждани за преселване на територията контролирана от Германия. Съветската власт не ги разглежда като закleti врагове, а като „интернирани емигранти”. Ареалът им за заселване е същият като на поляците – Урал, Казахстан и АССР Коми, операцията е извършена през юни и юли 1940 г., а броят им достига 75 000 души. В крайна сметка отказът на германските власти да ги приемат именно поради факта, че са евреи, всъщност спасява живота им, тъй като при провеждането на „Окончателното решение” вероятността да оцелеят би била минимална.⁴¹

От лятото на 1940 г. датира и още една депортационна операция – преселване от територията на гр. Мурманск и Мурманска област на всички „граждани от друга националност”. Тя е осъществена между 5 и 10 юли единствено въз основа на заповед на НКВД от 23 юни, подписана от Л. Берия. Към хората с „друга националност” попадат 7 000 финландци, шведи и норвежци, повечето заселени в Карело-финска АССР, както и 1 750 китайци, немци, поляци, гърци, корейци и други, отправени в района на Алтай.⁴²

След подавящия погром над полското население, вниманието на Сталин продължава да е съсредоточено по новите западни граници на СССР. От само себе си се разбира, че в новоприсъединените Прибалтийски републики, Бесарабия и Северна Буковина ще последват вълни на репресии. Организацията за тяхното провеждане обаче изисква допълнително време. Последната вълна на депортации преди началото на съветско-германската война, се разгръща в краткия период от края на май до средата на юни 1941 г. Въпреки краткотрайността, тя е характерна със своята мащабност, поради факта, че е извършена в няколко различни региона и не едновременно.

---

⁴¹ Полян, Павел. Не по своей воле... 97.

⁴² Пак там, 99.

За разлика от депортациите от предходната година, в тези от 1941 г. попадат многобройни и разнообразни категории население. Депортациите се извършват на базата на няколко официални документа: Постановление на СНК и ЦК на ВКП (б) от 14 май 1941 г. „За ареста и отправянето на заточение в изолирани райони на СССР за срок от 20 години на членовете на семействата на участници в контрареволуционни украински и полски организации“; Постановление на СНК и ЦК на ВКП (б) от 16 май 1941 г. „За изселване на социално чуждите елементи от Прибалтийските републики, западна Украйна, Белорусия и Молдова” и директива подписана от Берия на 14 юни 1941 г. „План на мероприятията на НКВД за етапно разселване и настаняване в трудови селища на специалния контингент изселени от Литовска, Латвийска, Естонска и Молдовска ССР”.⁴³ Подлежащите на депортация лица са (според формулировките в документите): участниците в контрареволуционните партии и антисъветските националистически организации, бившите полицаи, жандармеристи, едри собственици, богати търговци, фабриканти, чиновници от буржоазния държавен апарат, бивши офицери и белогвардейци, криминални престъпници, проститутки, членовете на семействата на лица попаднали в горните групи, както и на семейства, чиито глава е осъден на смърт, избягалите от бивша Полша и отказващи съветско гражданство, немци регистрирани за изселване в Германия и отказващи да го сторят. Както се вижда почти никой не е пропуснат.⁴⁴

Мащабната депортация от поредното прочистване на западните граници започва в Западна Украйна на 22 май, в Молдова през нощта на 12 срещу 13 юни, в Литва, Латвия и Естония на 14 юни и в Западна Белорусия (бившите полски територии) в нощта на 19 срещу 20 юни. По този начин, за разлика от 1940 г., операцията се провежда в няколко различни региона и то не

⁴³ **Ковальцова, Кристина.** Судьба человека во время сталинских репрессий. Глава 2. Депортации народов из западных республик. // <<http://www.memorial.krsk.ru/Work/Konkurs/04/Kovalcova%20K/02.htm>> (7.10.2014)

⁴⁴ **Гурьянов, Александр.** Масштабы депортации населения в глубь СССР в мае-июне 1941 г. – В: Репрессии против поляков и польских граждан, Москва, 1997. Ч. 1. 137-139; Обзор советских репрессивных кампаний против поляков и польских граждан. // <<http://www.memo.ru/history/polacy/vved/obzor.htm>> (10.10.2014)

едновременно. От Западна Украйна и Западна Белорусия са депортирани съответно около 11 000 и 21 000 души, отправени в Казахстан, Алтай и Новосибирска област. От Молдова в Казахстан са депортирани 24 700 човека, от Литва 13 200, от Латвия 17 000 и от Естония 6 300. Депортираните от Прибалтика също са принудително заселени в Казахстан, АССР Коми и Новосибирска област. Цитираните цифри продължават да са обект на спорове, но полските и руски изследователи са на мнение, че общата численост на разселените е между 86 и 91 хиляди, а на арестуваните около 18-19 000.⁴⁵

Както бе споменато, депортациите решението за които е взето от административни правителствени органи, са извън полето на съветското съдопроизводство и рязко се отличават от операциите на специалните органи на съветската власт, като тези по съветизацията на споменатите страни. В тази връзка е необходимо да кажем, че формално нито едно лице, попаднало в числото на депортираните през май–юни 1941 г. не е осъдено. Въпреки това, около 18 000 човека от тях характеризирани като престъпници попадат в трудово-поправителните лагери (ИТЛ) от системата на ГУЛАГ.

* * *

Общото число на депортираните в периода 1939-1941 г. от новите западни области на СССР достига 380 000 – 390 000 души. Всички те са отправени в отдалечени региони на страната, без право на този етап да се завръщат. Началото на германската инвазия попречва за реализирането на други по-мощни депортации от тези области.

Използването на термина „прочистване на границите” като политически мотив за депортациите от 1940 и 1941 г. е повече от прозрачен. Изселването или

---

⁴⁵ **Гурьянов, Александр.** Масштабы... 141-144; **Земсков, Виктор.** Принудительные миграции из Прибалтики в 1940–1950-х годах. // *Отечественные архивы*, 1993, № 1. 4-19. Макар и да не е в сферата на настоящото изследване е необходимо да се спомене, че освен депортациите от 1940–1941 г. с цел „прочистване на границите” тече и един друг процес. Това е процесът по съветизация на новопридобитите области. По време на него са арестувани, разстреляни, изпратени в системата на ГУЛАГ още десетки хиляди политически неблагонадеждни граждани от Полша, Литва, Латвия, Естония и Бесарабия.

етническите чистки от района на приграничните полоси се практикува още по време на Първата световна война, както от руснаците, така и от германците и французите. То е част от мероприятията за усилване на границите и подготовката им като театър на бойни действия. При разгръщане на войските и строителството на укрепени райони винаги са нежелателни излишните очи и уши. Така че, идеята за прочистване на западните граници от страна на СССР в разглеждания период не може да има друг прагматичен държавен смисъл, освен ако не преследва военни цели.

Превантивна национално-депортационна политика в началото на съветско-германската война 1941-1942 г.

С нападението на Германия над СССР се отваря нова страница от отношения между народите населяващи съветската държава и се слага началото на нов етап в нейната депортационна политика.

На 22 юни 1941 г. във връзка с германското нахлуване Президиумът на Върховния Съвет (ПВС) на СССР издава указ „За военното положение”. В т. 3 от него на военните власти освен останалите широки правомощия, се дава право в областите където е обявено военно положение да „изселват в административен порядък” от техните предели всички лица признати за „социално опасни”.⁴⁶ В допълнение на 4 юли с.г. НКВД издава директива „За мероприятията по изселване на социално опасни лица от районите с обявено военно положение”. Интересното в нея е, че се забранява изселването на лица в нетрудоспособна възраст над 60 г. Също така на 12 август 1941 г. по заповед на Военния съвет на Западния фронт се установява 5 километрова (впоследствие разширена до 25 км.) полоса на бойни действия от територията на която цялото гражданско население подлежи на изселване.⁴⁷

Всички тези заповеди слагат началото на невиджана дотогава в историята депортационна вълна, а серията от актове се разпростира и върху

---

⁴⁶ Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. - июль 1956 г. Москва, 1956. 214.

⁴⁷ Полян, Павел. Не по своей воле... 102-103.

части от съветското население, което не се намира в районите на непосредствени военни действия. Пример за такова население са отделните националности спрямо които са осъществени превантивни депортационни операции. Според официалната съветска гледна точка, прилагането на такъв тип депортации е закономерно и справедливо възмездие за извършено от тях предателство или предотвратяване възможността то да бъде извършено. Но обективно погледнато, превантивните депортации, характерни за първите две години от съветско-германската война, засягат хора, които просто принадлежат към националности, чиито задгранични сънародници водят или може да започнат война със СССР. В историографията те се наричат превантивни, тъй като се извършват на територии необхванати от военните действия. Поради тази причина това население няма съприкосновение с врага и не може да извърши масово предателство, за разлика от депортационните операции проведени през 1943-1945 г., чиято цел е да се възмездят проявите на сътрудничество с окупатора в териториите заети от германските армии.

Първият удар понасят живеещите в СССР немци, отнесени към числото на потенциалните колаборационисти.⁴⁸ По данни на преброяването от 1939 г. в СССР живеят 1 427 222 немци, населяващи всички негови части: РСФСР – 862 500, Украинска ССР – 392 700, Казахстанска ССР – 92 700, Азербайджанска ССР – 23 100 и Грузинска ССР – 20 500. На територията на Руската федеративна република те са концентрирани в Поволжието – 366 700, Омска област – 59 800, Крим – 51 300 и другаде. От 1924 г. съществуващата дотогава трудова комуна на немците от Поволжието е преобразувана в автономна съветска социалистическа република (АССР НП). В други региони населявани от тях те имат свои национални райони (в кампанията от 30-те години за

---

⁴⁸ Вследствие на победоносните войни през XVIII в. Руската империя разширява значително своите владения в южна посока и стъпва трайно на северното черноморско крайбрежие. Новопридобитите обширни земи са слабо заселени, което карат императрица Екатерина II да инициира програма за привличане на чуждестранни колонисти, продължена и от император Александър I. В основната си част те идват от германските земи и ползвайки редица придобивки и привилегии, създават хиляди колонистки селища (над 3 000) в широк географски ареал – Поволжието, северното Причерноморие, Крим, Северен Кавказ и дори Сибир.

ликвидиране на национално-административните единици те престават да съществуват) и селски съвети.⁴⁹

В АССР НП, както и на други места в началото на войната, се формира народно опълчение, в което влизат 11 193 човека, от които 2635 жени. Местните органи на ВКП (б) докладват в Москва за „патриотичен подем в АССР НП“. Въпреки това през юли Берия и Молотов пристигат в републиката и правят извод, че е наложително немците да бъдат депортирани. Паралелно с тяхната визита се закриват редица местни немски вестници, списания и училища. Допълнителен мотив за Сталин е шифрограмата, която той получава от командването на Южния фронт на 3 август. В нея му докладват, че в районите на бойни действия където има немско население германските войски са посрещани с хляб и сол, а срещу изтеглящите се съветски войски същото провежда и диверсионни операции. Всичко това довежда до постановлението на СНК на СССР и ЦК на ВКП (б) от 12 август 1941 г. „За преселване на немците от Поволжието в Казахстан“, което включва и немците от Саратовска и Сталинградска област.⁵⁰

Взетото вече от Сталин решение за провеждането на операцията формално е легализирано и с Указ на ПВС на СССР „За преселване на немците, живеещи в района на Поволжието“ от 28 август. Сроковете за изпълнение разпоредени от Л. Берия са от 3 до 20 септември. Депортацията се осъществява от сформирани за целта отряд от 14 100 души, състоящ се от сътрудници на НКВД (1450), милиционери (3000) и червеноармейци (9650). Паралелно с началото на депортацията с постановление на СНК и ЦК на ВКП (б) от 6 септември АССР ПН е ликвидирана, а териториите ѝ се разпределени между Саратовска и Сталинградска област. На следващата година (19 май 1942 г.) се взима решение за преименуване на всички населени места, с което се цели пълното изличаване на спомена за поволжските немци. В хода на операцията,

---

⁴⁹ Бугай, Николай. 40-е годы: „Автономия немцев Поволжья ликвидировать. . .“ // *История СССР*. 1991, № 2. 172; Шайдуров, Владимир. Российские немцы: трагедия одного народа. // <<http://www.memo.ru/history/nem/Chapter1.htm>> (12.10.2014)

⁵⁰ Бугай, Николай. 40-е годы... 173; Полян, Павел. Не по своей воле... 105.

завършили окончателно в края на октомври, от бившата република и съседните области са изселени 438 280 немци.⁵¹

Според специално изготвената от НКВД инструкция за провеждане на депортацията, на всеки депортиран се разрешава да вземе със себе си само лични вещи и продукти за 20 дни път. В Казахстан и Западен Сибир те са заселени в спецселища, колхози и совхози. Както и при други депортации те запазват гражданските си права, но нямат право да напускат определените им места за заселване. Членовете на ВКП (б) и комсомола запазват статута си. Имуществото им е оценявано от специални комисии, като сумите им се изплащат в местата на новите поселения в брой или под формата на строителен материал. Съветската власт се погрижва и за стопанското устройство на новозаселените, включвайки ги веднага в селското стопанство, леката промишленост, металургията и др. Кампанията за активно участие на спецпреселенците в производствената дейност е част от стратегията за изнасяне на все повече мощности в източните региони на страната във връзка с германското настъпление.⁵²

Практически веднага след указа от 28 август съветските власти пристъпват към аналогични операции срещу немците и в други райони на страната. Първата от тях е депортация от Ленинградска област. Тук те са част от мероприятията по изселването на финландското население. То става благодарение на постановлението на Военния съвет на Ленинградския фронт от 26 август „За евакуация на финландското население“, а заповедта на НКВД за провеждане на мероприятията датира от 30 август. Депортацията засяга 89 000 финландци и 7 000 немци, които също са преселени в Западен Сибир и Казахстан.⁵³

През септември 1941 г. са издадени още три постановления на Държавния комитет на отбраната /ГКО/ свързани с превантивни депортационни

---

⁵¹ **Чернышова, Вера.** Депортация немцев Поволжья в годы Великой Отечественной войны. // <<http://www.memorial.krsk.ru/Articles/1997ssylka/Cherhyshova.htm>> (12.10.2014)

⁵² **Чебыкина, Т.** Депортация немецкого населения из европейской части СССР в Западную Сибирь (1941–1945 гг.) // <<http://www.memo.ru/history/nem/Chapter14.htm>> (14.10.2014)

⁵³ **Полян, Павел.** Депортационные операции в СССР и их нормативная база...

операции. Първото датира от 6 септември и санкционира изселването на немците от Москва, Московска и Ростовска област в Казахстан. Тази операция се осъществява практически синхронно с депортацията на поволжските немци – между 10 и 20 септември. От столицата и прилежащата ѝ област са изселени 8 600 човека, а от Ростовска 21 400.⁵⁴ Постановлението от 21 септември се отнася до немците от Северен Кавказ и Тулска област. На изселване, в срок от 25 септември до 10 октомври, подлежат общо 138 000 човека. Те са депортирани в Казахстан, Красноярския район и Иркутска област.⁵⁵ Третото е от 22 септември. Под неговите удари попадат 110 000 немци от Запорожието, Сталинска и Ворошиловска област. Всички те са изпратени в Казахстан между 25 септември и 10 октомври.⁵⁶

Тук е необходимо да добавим, че на 8 септември Сталин разпорежда демобилизация на всички военнслужещи от немска националност и отправянето им в т.нар. „Трудова армия“⁵⁷. Този акт засяга 33 516 човека.⁵⁸

Но процеса не спира дотук. Още през месец октомври 1941 г. излизат три нови постановления на ГКО. Първите две от тях датират от 8 октомври и са за депортации на немците от Воронежска област (5100) и Закавказието (от Грузия, Азербайджан и Армения – над 46 000). Самите операции са проведени между 15 и 22 октомври. Третото постановление, от 22 октомври, заповядва изселването на немците от Дагестан (4000) и Чечено-Ингушетия (574) за периода от 25 до 30 октомври. Депортираните през октомври също са заселени в Казахстан и Западен Сибир. Две разпореждания на СНК с аналогично съдържание излизат през ноември. За преселване на немците от Калмикската

---

⁵⁴ **Полян, Павел.** Не по своей воле... 111.

⁵⁵ Пак там, 113.

⁵⁶ Пак там, 113.

⁵⁷ В историографията под „Трудова армия“ или „трудоармейци“ се имат предвид изпълняващите принудителна трудова повинност в годините на войната. Терминът е самоназвание на участниците в този вид повинност и не се среща в официалните съветски документи. По-подробно по въпроса вж.: **Курочкин, А.** „Трудармия“: историография и источники. – В: Российские немцы. Историография и источниковедение. Материалы международной научной конференции. Анапа, 4-9 септември 1996 г. М., 1997; **Гончаров, Г.** „Трудовая армия“ периода Великой Отечественной войны: российская историография. // <<http://www.hist.msu.ru/Labs/Ecohist/OB7/goncharov.htm>> (15.10.2014)

⁵⁸ **Бугай, Николай.** 40-е годы... 174.

АССР (2 ноември) и Куйбишевска област (21 ноември) в Казахстан. За тази депортация няма данни относно броя на засегнатите лица. През март 1942 г. са изселени и немците от Харковска, Одеска и Днепропетровска област, като също липсват данни са броя им.⁵⁹

Съветските депортационни операции срещу немското население живеещо на територията на СССР са повсеместни. Практически отвсякъде, където това е възможно с оглед войната, те са изселени. Цялото немско население, освен останалото под германска окупация е принудително концентрирано на изток от Урал. Общо в периода септември 1941 – март 1942 г. на изток за изселени около 1 200 000 немци, които са зачислени към контингента на спецселищата в Казахстан и Западен Сибир. Съветската власт прави разлика между тях дотолкова, доколкото отчита конкретната причина за тяхното изселване. Според Отдела за спецселищата на НКВД 860 000 от тях са депортирани „по държавна задача”, а останалите са репатрирани или мобилизирани в Трудовата армия. Независимо от това всички се водят към спецконтингента. След депортацията на корейците от Приморието през 1937 г., това е вторият случай в съветската депортационна политика, при който един цял народ е подложен от тотална депортация.⁶⁰

Важно е да обърнем внимание, че по същото време в САЩ също прибъгват до подобна превантивна депортация на население. Въз основа на изпълнителна заповед № 9066 на президента Рузвелт от 19 февруари 1942 г., на военния министър се разрешава да определя територии на страната за зона на военни действия, от която могат да бъдат изселвани частично или изцяло гражданските лица.⁶¹ Макар и в заповедта да не се визира националност или етническа група, тя дава възможност да бъде използвана спрямо хора произхождащи от държави, с които САЩ са във война или неприятелски

---

⁵⁹ Павел, Павел. Не по своей воле... 113.

⁶⁰ Бугай, Николай. 40-е годы... 174.

⁶¹ Executive Order 9066 dated February 19, 1942, in which President Franklin D. Roosevelt Authorizes the Secretary of War to Prescribe Military Areas. // <<https://catalog.archives.gov/id/5730250>> (17.10.2014)

отношения. Така през пролетта на 1942 г. между 120 000 и 130 000 души с японски произход са интернирани от крайбрежните тихоокеански щати Калифорния, Орегон и Вашингтон във вътрешността на страната. Независимо от това, че 62 % от тях са американски граждани, те са насилствено въдворени в т.нар. „военни центрове за преместване”, наричани често в историографията концентрационни лагери.⁶² Необходимо е да се спомене, че преди началото на операцията по тяхната депортация, непосредствено след атаката над Пърл Харбър на 7 декември 1941 г. около 5 500 американски с японски произход вече са арестувани, по предварително изготвени списъци от ФБР.⁶³ От само себе си се налага да разгледаме тази депортационна операция в сравнителен план със съветската такава по отношение на немското население на СССР. На първо място тя не включва всички американски граждани с японски произход. Така например на Хавай по това време живеят около 150 000 от тях, като само 1300-1400 са интернирани. Не са интернирани и живеещите в други американски щати, освен изброените. Също така от армията на САЩ не са демобилизирани войниците с японски произход, а единственото ограничение е да се изпращат в части воюващи на Тихоокеански военен театър. Паралелно хиляди американски японци изразяват желание да се запишат доброволци в американската армия, което довежда до сформирването на 442-ри пехотен полк, почти изцяло съставен от тях и в който през войната служат над 14 000 души.⁶⁴ Не по-маловажно е застъпничеството, което те получават от редица известни военни и обществени

---

⁶² **Wyatt, Barbara.** Japanese Americans in World War II. A National Historic Landmarks Theme Study. Washington, DC, 2012. p. 3-5.

⁶³ Интересно е, че по отношение на американските граждани от немски произход такъв тип депортационна операция не е провеждана. По време на Втората световна война са задържани единствено около 11 000 етнически германци, повечето от които са граждани на Райха. От тях една малка част са класифицирани като „опасни” и интернирани. Това дава повод повечето изследователи да обяснят специалното отношение към японците като проява в по-голяма степен на расизма, отколкото на военната необходимост. От друга страна американското правителство трябва да се съобразява с факта, че голям процент от американската нация като такава е с германски етнически произход. Така например през 1940 г. в САЩ живеят 1,2 млн. души родени в Германия, 5 млн. с по двама родители родени в Германия, а други 6 млн. с по един родител от германски произход. По-подробно вж.: **Ebel, Karen.** German-American Internees in the United States during WWII. // <<http://www.traces.org/germaninternees.html>> (17.10.2017)

⁶⁴ 442nd Regimental Combat Team. Legacy Website. // <<http://www.the442.org/home.html>> (17.10.2017)

фигури, включително и ръководителя на ФБР Едгар Хувър, отхвърлящи отправените обвинения в шпионаж, предателство и антиамериканска дейност. Освен това режимът в лагерите е относително лек, и почти 25 % от интернираните получават възможност да ги напуснат и да се заселят в други райони на САЩ. В крайна сметка въпросът за конституционността на заповед № 9066 е отнесен до Върховния съд. Със свое решение от декември 1944 г. той постановява, че изселването на гражданско население по военна необходимост е законно, но последващото му затваряне в лагери и ограничаването на правата не. Вследствие на това още на 2 януари 1945 г. в условията на продължаваща война с Японската империя се стига до отмяна на военните заповеди за изселването и закриване на всички лагери до края на годината. Предвид на всичко казано дотук операцията по изселване на американските граждани от японски произход може да бъде класифицирана като превантивна, но в ограничен район на действие, тоест частична, а не тотална по примера на съветските от същите години. Предвид съществуващата правна система и бързото разрешение в положителен смисъл на проблема са ограничени последствията, които спхождат съветските граждани попаднали в аналогична ситуация: висока смъртност при преместването, лоши хигиенни и медицински условия в местата за настаняване, водещи до висока заболяемост и висока детска смъртност, постоянно упражняван контрол от страна на репресивните органи в лицето на НКВД и т.н.⁶⁵

Паралелно с немците в СССР, на депортации с превантивен характер са подложени и съветските граждани от финландски произход. Както видяхме, за първи път те са изселени от пограничните райони на Ленинградска област още през 1935 г., а втори заедно с немците от същата област през септември 1941 г. Тогава, обаче, не са депортирани всички. Последната останала общност от финландци е изселена от Ленинградска област окончателно през март 1942 г. Според решенията на Военния съвет на Ленинградския фронт от 9 и 20 март „За

---

⁶⁵ През 1988 г. президентът Роналд Рейгън подписва указ, според който всеки задържан и насилствено интерниран трябва да получи 20 000 долара компенсация, а общата предвидена сума е 1,2 млрд. През 1992 г. са отделени още 400 млн. за доплащания на компенсациите.

евакуацията на финландското население от Ленинград и неговата област” се провежда операция по тяхната депортация между 27 и 29 март. Изселени са общо около 9 000 души (3 500 семейства). Считани за административно изселени те не попадат в спецселища, а са заселени преди всичко в риболовни колхози по река Лена и Якутска АССР. Паралелно с изселването на последните финландци от европейската част на СССР, на 3 април 1942 г. ГКО постановява очистване на редовете на Червената армия от финландци. Аналогично с мярката срещу немците демобилизираните финландци са зачислени към Трудовата армия и работните колонии на НКВД.⁶⁶

От 1942 г. датират още две насилствени депортации.

Първата от тях е свързана с директивно писмо на Берия от 4 април 1942 г. за прочистване от „антисъветски, чужди и съмнителни елементи” на Краснодарския край и Керч. Също така на 29 май ГКО приема постановление за допълнително изселване от Краснодарски район и Ростовската област на държавно опасните лица, сред които влизат гърци, румънци и др.⁶⁷

За тези депортации няма данни относно броя на засегнатите или новите им места за заселване. В историческите публикации на тази тема все още се спори как да бъдат класифицирани те, като превантивни депортации или депортации по време на отстъплението. Също така не може да се даде категоричен отговор защо към депортираните народности са причислени и гърците, тъй като депортациите от 1941 и 1942 г. засягат само съветски граждани принадлежащи към националности във война със СССР – немци, финландци, румънци, унгарци. В тази връзка трябва да отбележим, че във военно време линията на фронта отговаря на държавните граници, и с цялата условност може да разглеждаме депортацията на гърците, румънците и татарите като гранично прочистване. Също така трябва да си припомним и заповедта от август 1941 г. за 25 километровата прифронтна полоса и изселването от нея на гражданското население.

---

⁶⁶ Павел, Павел. Не по своей воле... 115-116.

⁶⁷ Бугай, Николай. 20–40-е годы... 25.

Разбира се, депортационните операции в разглеждания период не могат да ни дадат пълна картина за провежданата от съветското правителство национална политика, тъй като те не я изчерпват. Съществуват още ред други заповеди относно третирането на съветските граждани. Съветско-германският конфликт с мащабността на последвалите сражение и разрушения засяга живота на народите в СССР във всички аспекти. Освен планираните и взети с решение депортации, съществуват и такива свързани с тактиката на изгорената земя, които придобиват стихийен характер. Началото ѝ е дадено на 17 ноември 1941 г. със заповед на Сталин № 0428 в която се заповядва разрушаването и унищожаването до основи на всички населени места в тила на немските войски от 20 до 60 км. и от 20 до 30 км в ляво и дясно от пътищата, като при отстъпление трябва да се евакуира цялото население. До днес все още никой не се е наел да изследва последствията от тази заповед, макар и често да се споменава, но можем да се досетим, че те са катастрофални за цивилното население.⁶⁸

* * *

Отчитайки всички контингенти съветски граждани подложени на превантивна депортация от началото на съветско-германската война на 22 юни 1941 г. до края на 1942 г., в това число и демобилизираните от армията, общият им брой достига 1,2 – 1,3 млн. души. Такова голямо число насилствено изселени за такъв малък период от време се наблюдава само в годините на колективизацията. При това, трябва да уточним, че депортациите на кулаците протичат в един по-дълъг период от време. В случая Сталин и съветското ръководство се ръководят от максимата: „Извънредните ситуации изискват извънредни решения”.

Наказателна национално-депортационна политика 1943-1945 г.

---

⁶⁸ Скрытая правда войны: 1941. Неизвестные документы. Москва 1992. 210-211.

Като изключим действията на съветската власт по мобилизацията и вторичната депортация на гражданите призвани в Трудовата армия, от средата на 1942 г. до пролетта на 1943 не се наблюдават други депортационни операции. Това се обуславя от цялостната военнополитическа обстановка през този период и кулминация на съветско-германския сблъсък. В началото на 1943 г. и особено след разгрома на германските армии в Сталинградската битка, инициативата във войната преминава в съветски ръце. Започва изтласкването на частите на Вермахта от територията на СССР. С придвижването на Червената армия на запад и възвръщане на големи пространства от съветската територия и население, на дневен ред е поставен въпросът за политическата надеждност на това население и наказанието, което следва да получат съветските граждани сътрудничили с окупаторите.

В хаоса на военните години, на територията на СССР, вследствие на неговата водена дотогава рестриктивна национална политика, подчинена на комунистическите идеологически постулати, се наблюдават засилени антисъветски настроения и стремеж към по-голяма национална автономия и независимост. За периода 1941-1943 г., т.е. до прелома във войната, числеността на дезертърите по политически причини е 1 210 224, а отклонилите се от служба в Червената армия 456 667, или всичко 1 666 891. Според данните на отдела за борба с бандитизма⁶⁹ на НКВД, само на териториите, където е запазена съветска власт, в периода 1941-1943 г. са ликвидирани 7 161 бунтовнически групи с обща численост 54 130 човека. От тях в Северен Кавказ 963 групи с 17 563 души.⁷⁰ През първата половина на 1944 г. е пресечена дейността на 1 727 подобни формирования, обединяващи 10 944 души, от които в Северен Кавказ 145 групи с 3 144 участници в тях.⁷¹ Въпреки

⁶⁹ С наименованието „бандитизъм“ съветската власт евфемистично охарактеризира всички форми на съпротива срещу нея. В зависимост от характера на проявите той бива „политически бандитизъм“, „икономически бандитизъм“ и т.н. Следвайки съветската практика и в България след 9 септември 1944 г. повечето прояви на съпротива срещу установения комунистически режим попадат под общия знаменател „бандитизъм“. Типичен пример в това отношение е горянското движение, чиито членове са наричани „бандити“.

⁷⁰ Бугай, Николай. 20–50-е годы: принудительные переселения народов. // *Обозреватель*, 1993, № 11. 123-124.

⁷¹ Митов, Чавдар. Депортацията на част от северокавказките народи... 176.

всички действия от страна на специалните органи и военните трибунали, обстановката не удовлетворява съветското ръководство и в частност Сталин.

За масово назидание на дръзналите да оспорват съветската власт и сътрудничили с врага се провеждат поредица от тотални наказателни депортационни операции. Тези „депортации на възмездието” вменяват колективна вина на няколко народности, по презумпцията, че щом членове на тяхната общност са колаборационисти, то потенциално и останалите или са били такива или могат да станат. Непосредствено те засягат шест народа: карачаевци, калмики, чеченци, ингуши, балкарци и кримските татари.

Първият наказателен удар на НКВД е стоварен върху карачаевците и калмиките още през 1943 г.

Според цитираното вече преброяване от 1939 г., на територията на Карачаевската автономна област (в състава на Орджоникидския край) живеят 75 763 карачаевци. От август 1942 г. до февруари 1943 г. тя се намира под германска окупация. На окупационните власти помага т.нар. Карачаевски национален комитет, който след оттеглянето на Вермахта организира въстание срещу съветската власт и води антисъветско партизанско движение. Борбата срещу тях се ръководи лично от заместника на Берия – И. Серов. На 15 април 1943 г. НКВД и Прокуратурата на СССР издават съвместна директива за изселване на семействата на активните бандити, на основания на която 472 човека напускат областта. Съдейки по това, че акцията засяга конкретни лица и е в съгласие със съдебните органи, може да се направи извода, че до есента на 1943 г. въпросът за тоталната депортация на карачаевците все още не е на дневен ред.⁷²

През септември, обаче, положението се променя и се разработва съответният план. На 12 октомври 1943 г. излиза указ на ПВС „За ликвидиране на Карачаевската АО и за административно устройство на нейната територия”, последван от постановление на СНК от 14 с. м. „За изселване на лицата с карачаевска националност от територията на Карачаевска АО”. За силовото

---

⁷² Павел, Павел. Не по своей воле... 117-118.

обезпечение на тоталната депортация са привлечени войскове съединения с численост 53 327 човека. Операцията протича в първите дни на ноември и засяга 68 938 души (14 774 семейства), изселени в Казахстан и Киргизия. Аналогично на другите депортации във военно време, 2 543 карачаевци са демобилизирани от армията и изпратени в спецселищата зад Урал.⁷³

Следващите в този жесток списък са калмиките. Според преброяването от 1939 г. на територията на СССР живеят 134 402 калмики, които освен в Калмикската АССР, се намират и в Сталинградска област и Ставрополския край. По голяма част от Калмикска ССР е окупирана от немските войски, докато частите ѝ отвъд Волга остават в съветски ръце. Създаден е Калмикски национален комитет, който сътрудничи с германското командване и насърчава калмиките да се включат в спомагателни полицейски части с охранителни функции. Също така близо 5 000 калмики доброволно служат в различни подразделения на Вермахта, повечето от тях в Калмикския кавалерийски корпус.⁷⁴ В началото на 1943 г. немските войски се оттеглят, но на територията на Калмикска ССР продължава частичната съпротива срещу съветската власт. Освен това в доклад на НКВД, неподкрепен с факти, се отправя обвинение към сражаващата се в редовете на Червената армия 110-а Калмикска кавалерийска дивизия за „прояви на неустойчивост” и „масови дезертърства”.⁷⁵ По примера на карачаевците, всичко това е напълно достатъчно на Сталин за да вмени колективна вина на калмиките за предателство към съветската държава и власт. На 27 декември 1943 г. е издаден указ на ПВС на СССР „За ликвидиране на КАССР и образуването на Астаханска област в състава на РСФСР”, а на 28 декември с.г. и постановление на СНК „За изселване на калмиките от КАССР в Алтайския и Красноярския край, Омска и Новосибирска област”. Депортацията започва на 28 декември 1943 г. и завършва в началото на януари 1944 г. Участие в нея взимат 2 975 офицери от НКВД и 3-и мотострелкови полк на

---

⁷³ Бугай, Николай. 20–50-е годы: принудительные переселения народов... 125; Полян, Павел. Не по своей воле... 119-120.

⁷⁴ Максимов, Константин. Советские калмыки на фронтах Великой Отечественной войны и в депортации. // *Вопросы истории*, № 6, 2012. 84-85.

⁷⁵ Пак там, 87.

НКВД, „отличил се” в операцията срещу карачаевците. Освен тях са привлечени и около 10 000 военнослужещи.⁷⁶

Общият брой на изселените калмики е 93 000 души. Мнозинството от тях са заселени в Омска област, Алтайския край и Новосибирска област. Поради зимните условия, в които се извършва депортацията, смъртността сред калмиките е една от най-високите в този вид операции. Поради липса на провизии и проблеми със снабдяването в новите им места за пребиваване, пламват епидемии, които допълнително покосяват спецзаселниците.⁷⁷

През 1944 г. процесът на депортация на калмиките продължава. В него попадат живеещите извън пределите на Калмикска ССР калмики. През март те са изселени от Ростовска област (2 536), а през април от Сталинградска област (1 178). Изпратени са в Омска и Свердловска област. Както и в другите случаи, от Червената армия са демобилизирани всички войници от калмикски произход – 4 105 човека и предадени на НКВД, откъдето са разпределени в работни колонии.⁷⁸

По-специфичен в сравнение с карачаевците и калмиките е случаят с тоталната депортация на чеченците и ингушите. През 1934 г. Чеченската и Ингушка автономни области са обединени в Чечено-Ингушка АССР. Територията, която тези два народа населяват, практически никога не попада под германска окупация, така че отправянето на обвинение в пряко предателство не би имало основание. Затова и официалният мотив в този случай е, че те „активно и поголовно участват в терористични движения срещу съветската власт и Червената армия.” Това не е случайно, тъй като територията на Чечено-Ингушка АССР още от началото на 30-те години, от кампанията за колективизация е арена на въоръжени сблъсъци, а на места властта е условна. Недоволството на населението от тези райони е традиционно и прераства в

---

⁷⁶ **Убушаев, В.** Ссылка калмыков: как это было. // <www.kalmykia.narod.ru/deportation.html> (10.11.2014); **Полян, Павел.** Не по своей воле... 120.

⁷⁷ **Реммель, Галина.** Депортация калмыков в Омскую область. // *Известия Омского государственного историко-краеведческого музея.* № 8, 2000. // <http://www.hamagmongol.narod.ru/library/remmel_2000_r.htm> (11.11.2014)

⁷⁸ **Убушаев, В.** Ссылка калмыков: как это было... ; **Полян, Павел.** Не по своей воле... 121.

отделни моменти в организирани въстанически движения. Съветската власт среща и проблеми при мобилизирането на населението в републиката, започнало през август 1941 г. Също така налице са и масови дезертёрства от армията, както и бягство на стотици членове на ВКП (б), включително ръководители на райкоми, председатели на колхози и др. По-данни на НКВД на територията на републиката към януари 1944 г. действат 150-200 банди с приблизително 2-3 000 души.⁷⁹

Благодарение на всичко това, постепенно назрява идеята за тоталната депортация на тези горди и непокорни планински народи. Операцията по тяхното изселване е една от най-добре подготвените и организирани, оставайки класически пример за този вид репресии. След дълга разработка, окончателният план за нея е изготвен в средата на декември 1943 г. Предвидени са точните места за селища и откриването на 145 районни и 375 селищни комендатури с 1 358 сътрудника на НКВД имащи за цел поддържане на реда. Набелязани са 152 маршрута за придвижване на ешелоните, осигурени са 14 200 вагона и 1 000 железопътни платформи. Предвижда се да бъдат депортирани 460 000 чеченци и ингуши, както от Чечено-Ингушка АССР, така и от Владикавказ и Дагестан. Операцията трябва да протече в два етапа, в първия от които е и основната част от контингента – 310 600 чеченци и 81 100 ингуши.⁸⁰

На 29 януари 1944 г. Л. Берия утвърждава инструкция на НКВД „За реда на провеждане изселването на чеченците и ингушите“. Два дни по-късно ГКО издава постановление „За мероприятията по разпределение на спецзаселниците в пределите на Казахската и Киргизка ССР“.⁸¹ На 20 февруари 1944 г. в Грозни пристига лично Л. Берия, заедно със своите заместници, за да ръководят непосредствено операцията. В нея са задействани невиджани до тогава сили – 19 000 оперативни работници от НКВД, НКГБ и СМЕРШ и около 100 000

---

⁷⁹ Бугай, Николай. Правда о депортации чеченского и ингушского народов. – *Вопросы истории*. 1990, № 7. 32-34; Наказанный народ. Как депортировали чеченцев и ингушей. // <<https://ria.ru/spravka/20080222/99840311.html>> (18.11.2014)

⁸⁰ Пак там, 38.

⁸¹ Бугай, Николай. Депортация народов. – В: Война и общество 1941-1945. Книга 2. Москва, 2004. 320-321.

офицери и бойци от войските на НКВД, събрани от цялата страна за участие в „учения в планинска местност“. Крупните сили, събрани за тази депортационна операция, може и да учудват, но за разлика от друг път, сега органите срещат отпор. По време на изселването, с оръжие в ръка са заловени 2 016 чеченци и ингуши и са иззети 20 072 броя огнестрелно оръжие. Въпреки съпротивата, още в първия ден на операцията (23 февруари) са изселени 333 739 човека. До 1 март числото на депортираните достига 478 479 души – 387 229 чеченци и 91 250 ингуши. Сред тях по грешка на органите попадат и около 500 авари. Огромното мнозинство от тях са заселени в Казахстан (239 768 чеченци и 78 470 ингуши) и Киргизия (70 097 чеченци и 2 278 ингушети).⁸²

Както и в останалите случаи следват и административно-териториални промени. На 7 март 1944 г. ПВС на СССР приема указ „За ликвидиране на Чечено-Ингушка АССР“. На част от територията ѝ е създадена Грозненска област, друга част е присъединена към Северно-Осетинската АССР и Грузия. Всички чеченски имена на селища и местности са променени с руски и осетински. От редовете на Червената армия са демобилизирани 8 894 представители на тези две националности и са предадени на Отдела за спецпреселенците на НКВД.⁸³

След завършването на операцията, Л. Берия и неговите сътрудници не напускат Кавказ. Идва редът на друг планински народ – балкарците.

През 1936 г. от автономна област Кабардино-Балкария получава статут на автономна република, а нейното население според преброяването от 1939 г. наброява 359 236 човека. По време на войната, малки части от републиката са окупирани от немците, но към средата на януари 1943 г. тя е напълно освободена. Освен традиционните обвинения в предателство, на балкарците е вменена и допълнителна вина – „нежелание и неспособност да защитят връх Елбрус“.⁸⁴

---

⁸² Полян, Павел. Не по своей воле... 120-122.

⁸³ Бугай, Николай. Правда о депортации... 41.

⁸⁴ Волкова, Н. Г. Кабардино-Балкария: современные этнодемографические и этнокультурные процессы. – В: Северный Кавказ: этнополитические и этнокультурные процессы в XX в. Москва, 1996. 7-8; Полян, Павел. Принудительные миграции в годы Второй мировой войны и

След съгласието на Сталин, на 26 февруари 1944 г. Берия издава заповед „За мероприятията по изселване от КБАССР на балкарския народ“. За участие в операцията са привлечени 4 000 оперативни работници и 17 000 военнослужещи от войските на НКВД. На 5 март излиза и съответното постановление на ГКО за изселване на балкарците. След проведената депортация в Чечено-Ингушка АССР, тази операция е „детска игра“ за специалните органи. На 8 и 9 март са депортирани 37 107 балкарци, а на 11 март Берия вече докладва на Сталин за успешното ѝ провеждане. Балкарците са насилствено заселени в Казахстан и Киргизия. С указ на ПВС на СССР от 8 април 1944 г. КБАССР се преименова в Кабардинска АССР, а балкарските имена на селища са променени. През май още около стотина балкарци от Грузия попадат в числото на депортираните. Същия месец се съгъстват облаците и над кабардинците.⁸⁵

По балкарския сценарий е замислена и операция по изселването на семействата на „активните немски помощници, предателите и изменниците на родината“ от кабардински произход. Макар и да може да предположим какво ще последва от тези постановки, нещата се развиват другояче. От местните структури на НКВД са изготвени съответните списъци, включващи 2333 души, включително и руснаци, уличени в такава дейност. За провеждането на започналата на 20 юни 1944 г. операцията са привлечени 165 оперативни работници и 400 червеноармейци. Междувременно роднините на служещи в Червената армия и навършилите 70 годишна възраст са освободени от изселване, което в крайна сметка води до депортиране само на 1 672 кабардинци, уличени в сътрудничество с врага. Всички те са настанени като спецзаселници в Казахстан. За разлика от балкарците, на кабардинците не е вменена колективна вина и не са подложени на масова депортация.⁸⁶

после ее окончания (1939–1953). // <<http://old.memo.ru/history/deport/polyan2.htm>> (18.11.2014)

⁸⁵ **Сабанчиев, Хаджи-Мурат.** Выселение балкарского народа в годы Великой Отечественной войны: причины и последствия. // <<http://www.ca-c.org/datarus/sabanch.shtml>> (18.11.2014)

⁸⁶ **Бугай. Николай.** Л. Берия — И. Сталину: „Согласно Вашему указанию...“ Москва, 1995. 215-216.

Тази височайша „милост“ не означава, че депортационните операции започват да губят интензивност или, че съветската власт смекчава своето отношение. Докато се провеждат операциите в Кабардино-Балкария, паралелно се разработват планове за поредната мащабна депортация – тази на кримските татари.

Административно през 1921 г. Кримският полуостров е обособен в Кримска АССР, в състава на РСФСР. Официални езици в републиката са руски и татарски. Нейното деление е по национален принцип. От 1930 г. са обособени 7 национални района: 5 татарски, 1 немски и 1 еврейски. Същата година се създават и национални селски съвети: 207 руски, 144 татарски, 37 немски, 14 еврейски, 9 български, 8 гръцки, 3 украински, 2 арменски и 2 естонски. Според преброяването от 1939 г. на територията на Кримския полуостров живеят:

Руснаци	558 481	49,6 %
Татари	218 179	19,4 %
Украинци	154 120	13,7 %
Евреи	65 452	5,8 %
Немци	51 299	4,6 %
Гърци	20 652	1,8 %
Българи ⁸⁷	15 353	1,4 %
Арменци	12 873	1,1 %
Други	29 276	2,6 %
<hr/>		
Всичко	1 126 385	100 % ⁸⁸

Немската окупация на Крим продължава почти 2,5 години, но през май 1944 г. те окончателно го напускат. През този относително дълъг период се наблюдава масово сътрудничество на местното население с германските власти. Също така над 20 000 татари са завербувани на служба в спомагателните части

⁸⁷ Българското население в Крим се заселва на полуострова през XIX в. на три вълни (1801-1806; 1828-1829 и 1856-1861). Според данните от преброяванията през 1897 г. те са 5 840 души, през 1921 г. 11 898 и през 1939 г. 15 353. По-подробно вж.: **Георгиева, Иваничка**. Българите в Крим. – В: Българите в Крим. София, 2009. 8-10.

⁸⁸ **Бочкала, А.** Депортация. // <<http://legendy.narod.ru/deport/deport.htm>> (19.11.2014)

на Вермахта, а още около 20 000 дезертират от Червената армия в началния период на войната.⁸⁹

Веднага след възвръщането на Крим, на 13 април 1944 г. НКВД и НКГБ издават съвместна заповед „За мероприятията по прочистване на територията на Кримската АССР от антисъветски елементи”, вследствие на която са арестувани близо 5 800 души. Паралелно с тези действия ГКО издава общо три постановления за изселване на цялото татарско население, съответно на 2 април, 11 и 21 май 1944 г. От 29 май датира и аналогично постановление за изселване на татарите и гърците от Краснодарския край и Ростовска област.⁹⁰

Основната операция по депортацията на кримските татари започва на 18 май и продължава три дни. За нейното осъществяване са привлечени 25 000 оперативни работници, офицери и военнослужещи от вътрешни войски. По окончателни данни от Кримската АССР са изселени 191 000 кримски татари (47 000 семейства). Определените им нови райони са в Узбекистан (151 083 души), където са създадени 359 спецселища, Урал и някои части на европейска Русия. До края на 1944 г. са преименувани всички селища, местности и реки с татарски, немски и гръцки произход. Новото административното устройство на Кримската АССР датира от по-късно (30 юни 1945 г.), когато тя е преименувана на Кримска област в състава на РСФСР.⁹¹

С разгледаните шест тотални депортации на живеещи в СССР народи, този вид политика на съветското правителство не се изчерпва. В заключителния етап на войната са проведени още няколко депортации по национален принцип, но вече с по-ограничен контингент население. Поради тази причина те не могат да бъдат причислени към тоталните депортации и трябва да бъдат разгледани отделно.⁹²

---

⁸⁹ Бугай, Николай. Л. Берия — И. Сталину... 146.

⁹⁰ Пак там, 148-149.

⁹¹ Бочкала, А. Депортация...; Полян, Павел. Не по своей воле... 126-127.

⁹² От лятото на 1944 г. датира и една заповед, оказала се впоследствие немска агитационна листовка, свързана с неосъществена депортационна операция. Става въпрос за Заповед № 0078/42 от 22 юни 1944 г. на НКВД и НКО на СССР „За депортация в отдалечени райони на всички украинци, живели под окупация”, подписана от Л. Берия и Г. Жуков. От откриването на документа в бившия архив на ЦК на Украинската комунистическа партия и публикуването му през 1992 г. във в. „Литературная Украина”, в продължение на няколко години, той

На 2 юни 1944 г. ГКО издава постановление за допълнително изселване от територията на Кримската АССР на 37 хиляди „немски поддръжници от българите, гърците и арменците”. Операцията по тяхната депортация протича в рамките на един ден – 27 юни 1944 г. Общо от Крим са изселени 15 040 гърци, 12 422 българи⁹³, 9 620 арменци, 1 119 немци, италианци, румънци и други. Те са разпръснати в спецселища на територията на Башкирската АССР, Молотовска, Свердловска и Кировска област, както и в Казахстан.⁹⁴ Едновременно с депортирането на живеещите в Крим народи, от Грузия, Армения и Азербайджан са изселени 16 375 гърци. Те са разпределени като спецзаселници в средноазиатските републики и Казахстан.⁹⁵

Следващата депортационна операция е подчинена на широко практикуваното до войната прочистване на границите. Този път в полезрението на Сталин попада южното направление или по-точно казано – границата с Турция. По това време тя не участва във войната, но поддържа сериозни военни сили по своите граници със Съветския съюз. Въпросът за депортацията на

предизвиква остра полемика и е подложен на внимателен критичен анализ. В крайна сметка почти всички сериозни изследователи на съветската депортационна политика са на мнение, че документът е фалшификат, изготвен от германското разузнаване. От друга страна съществува податка, че вероятно такъв тип наказателна операция спрямо украинското население все пак се е обсъждала от висшето партийно ръководство. Неин автор е самият Н. Хрущов. В секретния доклад изнесен пред XX конгрес на КПСС, в частта, в която се критикува сталинската национална политика и „масовото изселване на цели народи”, той споменава депортациите на карачаевците, калмиките, чеченците, ингушите и балкарците. Абзацът завършва със следното изречение: „Украинците избегнаха тази съдба, защото са твърде много и нямаше къде да се изпратят.” – О култе личности и его последствиях. Доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущёва Н. С. XX съезду Коммунистической партии Советского Союза. 25 февраля 1956 года. // *Известия ЦК КПСС*, № 3, 1989. 152. Докладът е достъпен и на следния интернет адрес: <http://www.coldwar.ru/hrushev/cult_of_personality.php> (20.11.2014)

⁹³ В докладната записка на Л. Берия до Сталин с предложение за изселване на кримските народи, по отношение на българите обвиненията са за това, че по време на германската окупация активно участват в изготвянето на продоволствие за немската армия и в сътрудничество с местните германски военни власти. Също така им се вменява вина и за това, че немските власти при отстъплението си евакуират в Германия няколко хиляди българи, с цел да ги използват като работна сила. // Иосиф Сталин – Лаврентию Берии: „Их надо депортировать”. Документы, факти, комментарии. Москва, 1992. 140-142.

⁹⁴ Българите са пръснати в няколко републики: в РСФСР – 10 388, в Казахстан – 1868, в Таджикистан – 154 и в Узбекистан – 53 души. – **Георгиева, Иваничка**. Цит съч. 33-35. Както и в други случаи, от армията за демобилизирани 1700 кримски гърци, арменци и българи (582), които също попадат в графата „спецзаселници”. – **Габриелян, О., Ефимов, С., Зарубин, В. и др.** Кримские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство. Симферополь, 1998. 65.

⁹⁵ **Бугай, Николай**. Л. Берия — И. Сталину... 197-198.

живеещото там население възниква още през пролетта на 1944 г. С цел обезопасяване на границите с Турция, Берия, в писмо до Сталин от 24 юли 1944 г., предлага изселването на 16 700 семейства турци, кюрди и хемшини (приели исляма арменци) от Грузия, предвид техните „родствени отношения с жителите на Турция, извършваната контрабанда, емиграционни настроения” и възможността турското разузнаване да вербува „шпионски елементи”.⁹⁶ На 31 юли с постановление на ГКО е дадена зелена улица и на тази операция. Според него на депортация подлежат 86 000 турци, кюрди и хемшини от „граничната полоса на Грузинската ССР”. Планирано е тяхното място да заемат 32 000 колхозници от други райони на републиката.⁹⁷

Под турци, в конкретния случай, се разбират т.нар. турци-месхетинци, живеещи в историческата грузинска област Месхет – Джавахети, а хемшилите са арменци с мюсюлманско вероизповедание. Месхетинските турци, макар и от грузински произход (племената месхи), дълго време живеят под турска власт, приемат исляма и се турчечат. Затова и съветската власт ги смята за подозрителен и симпатизиращ на Турция народ.⁹⁸ Депортационната операция започва чак на 15 ноември 1944 г. и продължава три дни. В нея участват само 4 000 оперативни работници от НКВД. За три дни са депортирани 92 307 души, от които 8964 кюрди и 1385 хемшини. Разселването им е в широк ареал – Казахстан, Киргизия и Узбекистан, където преимуществено са използвани в селското стопанство.⁹⁹ Фактът, че са депортирани в зимни условия, води до изключително висока смъртност – по неофициални данни 1/3, а по официални 12 %.¹⁰⁰

Този вид операция не бихме могли да отнесем към наказателните тотални депортации, характерни за 1943-1944 г. По-скоро тя би могла да се причисли към превантивните прочиствания на границите, нещо типично за периода 1939-1941 г. Такава е и малко известната депортация на около 1 000

---

⁹⁶ Полян, Павел. Не по своей воле... 128-129.

⁹⁷ Бугай, Николай. Л. Берия — И. Сталину... 151-152.

⁹⁸ Панеш, Э., Ермолов, Л. Месхетинские турки. – *Вопросы истории*. 1991, № 9-10. 212.

⁹⁹ Бугай, Николай. Л. Берия — И. Сталину... 176-178.

¹⁰⁰ Полян, Павел. Не по своей воле... 130.

човека от Аджарската АССР, влизаща в състава на Грузия. Това са предимно представители на малката общност на лазите (приели исляма грузинци), чиито грях е, че просто живеят по границата с Турция. На 25 и 26 ноември 1944 г. те са депортирани в Узбекистан и Казахстан.¹⁰¹

Както и при други депортационни операции, свързани с прочистване на границите, така и сега те преследват чисто военни цели. Провеждането на такъв род операции през 1944 г. е свързано с предвижданото от Сталин избухване на евентуален военен конфликт между двете държави. Напрежението ескалира с отправените съветски териториални претенции към Турция по отношение на Задкавказието, загубено по време на революцията, а като претекст служи благосклонния неутралитет на страната към държавите от Тристранния пакт. С цел избягване на конфликта на 23 февруари 1945 г. Турция обявява война на Германия, но това не спира Сталин. На 19 март 1945 г. СССР денонсира съветско-турския договор от 1925 г. и започва преговори за сключване на нов, но вече с настояване за териториални отстъпки и съвместен контрол на Проливите. В крайна сметка тези негови амбиции не са подкрепени от САЩ и Великобритания, а продължаващите и след края на войната аспирации към Турция са един от поводите за формулиране на „Доктрината Труман“ за съдържане на комунизма.

Други депортации, които може да определим като наказателни са предприетите мерки на съветската власт в Западна Украйна, Западна Белорусия и Прибалтика, тоест териториите окупирани вследствие на съветско-нацистката сделка от 1939 г. и реокупирани от Червената армия през 1944 г.

За Западна Украйна, обаче, не може да се твърди, че съществуват организирани операции. На 31 март 1944 г. е издадена заповед на НКВД за депортация на всички членове на семействата на участници в Организацията на украинските националисти (ОУН). Благодарение на нея се провеждат редица спорадични изселвания на хора попаднали в този параграф, но за класическа депортационна операция не може да се говори. Това се обуславя и от факта, че

---

¹⁰¹ Полян, Павел. Депортационные операции в СССР и их нормативная база...

в западните райони съпротивата срещу съветската власт е повсеместна и дълго време на места тя не може да бъде установена. Вторичната съветизация в тези региони не протича според предварително установените планове, налагането ѝ е един дълъг процес, който става след редица военни операции, с хиляди жертви от двете страни. Най-общо различните изследователи посочват цифрата около 100 000 души, които са депортирани, според тази заповед, но за целия период на 1944 и началото на 1945 г.¹⁰²

Тези операции засягат пряко и полското население от бившите западни войводства на Полша. Репресиите върху тях се стоварват след заповедта на НКВД от 11 януари 1945 г. „За обезпечаване фронтовия тил на действащата армия от вражески елементи”. На депортация са подложени членовете на полската съпротива срещу немците (Армия Крайова), сътрудници на военната администрация, граждански лица членували в антисъветски организации и приелите германско поданство поляци. За разлика от борбата на съветската власт с украинците, тук са приложени няколко класически депортации. Общо в тях са депортирани или арестувани 39 000 бивши полски граждани.¹⁰³

Сходна е и обстановката в Прибалтийските републики, където обаче, не се провеждат интересуващите ни депортационни операции. Тук борбата с антисъветските елементи е предоставена на военните трибунали и съветското правосъдие, които по бързата процедура издават присъди на няколко хиляди прибалтийци. Необходимо е да допълним, че тази зловеща практика се разпростира и в европейските страни, където Червената армия влиза.

Едни от последните вътрешни депортации за периода на войната са свързани със семействата на „доброволно избягалите с немците колаборационисти”. Първата от тях засяга 1 000 представители на немската

---

¹⁰² Аптекарь, Павел. НКВД против вышитых сорочек. Внутренние войска и национальное движение на Западной Украине. – *Родина*, 1999, № 8. 126-127.

¹⁰³ Телицын, Вадим. „СМЕРШ”: операции и исполнители. Смоленск, 2000. 287-288; Гурьянов, Александр. Интернирование – один из видов советских репрессий против поляков и польских граждан. // <http://www.memo.ru/history/polacy/G_3.htm> (21.11.2014); Аптекарь, Павел. Внутренние войска НКВД против польского подполья (По документам Российского государственного военного архива). // <<http://www.memo.ru/history/polacy/apt10jun.htm>> (21.11.2014)

националност, които с постановление от 24 август 1944 г. са изселени през месец декември с.г. в Новосибирска област. Втората група депортирани, по същите мотиви, е от около 2 000 души. Със заповед на НКВД от 6 януари 1945 г. е насрочено провеждането на операцията срещу тях, а осъществяването ѝ е на 25 януари. Депортираните са заселени в Таджикската ССР. И двете групи са изселени от Ставрополския край, Черкезка АО.¹⁰⁴

* * *

Общото число на депортираните съветски народи в периода 1943-1945 г. е приблизително 1 030 000 човека, а като прибавим и тези от 1941-1942 г. за целия период на съветско-германската война те нарастват до 2 330 000. Тези депортации се извършват само по един признак – национален, като в мнозинството си са тотални. Както видяхме, преселваните контингенти са изпращани в спецселища най-вече в източните области на СССР и са максимално използвани като безплатна работна ръка в мероприятията на съветската власт за създаване на тилова военноикономическа база. Според Отдела за спецзаселници на НКВД, по време на войната, на местата за принудително заселване са постъпили 949 829 немци, от Северен Кавказ – 608 749 (чеченци, ингушети, карачаевци, балкарци и други), от Крим – 228 392, от Грузия – 94 955 и калмики 91 919 или общо 1 973 844 човека.¹⁰⁵ Разликата от около 350 000 души (между депортираните и постъпилите) може да се приема за нивото на смъртност при провеждането на самите депортационни операции, приблизително 6-7 %, като в това число влизат и няколко хиляди арестувани и изпратени в системата на ГУЛАГ.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴ Полян, Павел. Не по своей воле... 136.

¹⁰⁵ Земсков, Виктор. Заключение, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные /Статистико – географический аспект/. – *История СССР*, 1991, № 5. 152; Земсков, Виктор. Спецпоселенцы /по документации НКВД – МВД СССР/. – *Социологические исследования*, 1990, № 11. 8

¹⁰⁶ По-подробно за смъртността сред депортираните народи и етнически групи вж.: Эдиев, Д. Демографические потери депортированных народов СССР. Ставропол, 2003

От съвременна гледна точка е трудно да си представим как може съветската власт безнаказано да си играе със съдбата на милиони свои граждани. През нейните очи, от военна гледна точка извършването на депортационните операции е напълно логично и обосновано. Не трябва да се забравя, че условията, в които попада съветското ръководство след 22 юни 1941 г. са изключително тежки. Войната, която се води на Източния фронт не влиза в рамките на общоприетите критерии. Безпощадността и ожесточението ѝ водят до редица крайни мерки и от двете страни. Проведената превантивна депортационна политика през 1941-1942 г., е напълно оправдана за съветското ръководство поради няколко прости причини. Сред населението на СССР съществуват традиционно антисъветски настроения, които чакат само благоприятна обстановка за да избуят и това много добре се знае. Не случайно, за целия период на войната, няколко милиона съветски граждани участват и с оръжие в ръка срещу съветската власт. С депортацията на това население Червената армия е облекчена от всякаква тилова дестабилизация, а депортираните, вместо да попаднат в немски ръце, са използвани максимално за изграждането на военнопромишлена база в тила.

Колкото до наказателните тотални депортации, те нямат логично обяснение от никаква гледна точка, нито военна, нито политическа, нито икономическа. Сами по себе си те са поредното доказателство за престъпния и античовешки характер на комунистическата идеология и съветската държава, довели до широко разпространената практика за вменяване на колективна вина. От друга страна може да ги разглеждаме като поредния етап от сталинската политика за деструкция на националното самосъзнание сред народите на СССР. Но както и да ги наречем, факт е, че Втората световна война и съветската депортационна политика забавят с години или окончателно спират развитието на културния, стопански и политически живот на редица народи, имащи нещастieto да живеят в СССР. Част от причините за международните противоречия и сложни отношения, които са характерни и днес за народите на бившия Съветски съюз, се коренят именно в годините на т.нар. „Велика

Отечествена война”, когато милиони от тях за наказани от своето собствено отечество.

Вътрешно-депортационни операции след края на Втората световна война

С края на Втората световна война, когато всички причини и поводи за обосноваване на депортациите загубват сила, тези операции наистина отслабват, но не спират, а продължават с една завидна последователност. Впрочем, първите една-две години след победата на СССР, представляват глътка въздух за населяващите го народи. Този период, обаче, е свързан с разрешаването на задачи непосредствено свързани със самата война. Такива са въпросите за военнопленниците от различните армии, гражданските лица от немска националност в окупираните европейски държави, репатриацията на съветски граждани и много други. Макар и в тези мероприятия да се прилагат депортационни операции, те са извън рамките на настоящето изследване.

Политическите репресии на съветската власт, в това число и депортациите се активизират през 1947 и 1948 г. Не на последно място това е свързано с нарастващото отдалечаване на СССР от западните му съюзници и началото на Студената война. В тази връзка, съветският режим възобновява своите най-мрачни методи за разправа с поредните свои „неблагонадеждни елементи”, които според него играят ролята на пета колона на капиталистите. Тоест, доктрината за „обсадената държава” отново придобива актуалност в новата следвоенна обстановка. Изключително важно значение за възобновяването на депортационните операции има указът на Президиума на Върховния съвет на СССР от 21 февруари 1948 г. „За отправяне на особено опасните държавни престъпници отбиващи наказанията си на заточение в селища в изолирани местности на СССР”. По този начин, лицата затворени в лагери и затвори, след изтичане на срокът им на наказание, автоматично получават ново наказание – изселване в Сибир, Колима, Казахстан и т.н. Същественото е, че този указ се прилага със задна дата и засяга тези, които вече

са освободени в интервала от края на войната до излизането му. Арестите и повторната депортация на хората веднъж изкупили греховете си пред съветската родина, започват през есента на 1948 г.¹⁰⁷

С постановление на Съвета на министрите (СМ) на СССР от 22 февруари 1948 г. се предвижда изселването от европейската част на СССР на тези, които са попаднали тук при по-ранни депортации. В тази вторична депортация в Казахстан и Сибир е предвидено да бъдат включени около 83 000 човека, принудително заселени през 30-те и началото на 40-те години в Тулска, Вологодска, Костромска и Московска област. В посочените места, обаче, това решение среща известна съпротива от страна на местните партийни органи и отначало операцията е отложена, а през лятото на 1948 г. и въобще прекратена. Това е един от малкото примери, когато интересите на партията по места, заинтересована от загубата на трудов ресурс и опитни кадри, извоюва победа над централните органи на властта.¹⁰⁸

Следващата кампания на съветската власт засяга лицата отклонили се от трудова дейност в селското стопанство или не изработили полагащия се минимум трудови дни. Те съставляват особена група от хора наречена „указники”, водеща „паразитен начин на живот”. За наказанието им е издаден указ на ПВС на СССР (2 юни 1948 г.) - „За изселване в изолирани райони на лицата, злостно отклонили се от трудова повинност и водещи антиобществен паразитен начин на живот”. Според него, право да издават присъди имат обикновените събрания на колхозите и селските съвети. До края на август 1948 г. „указники” са събрани от всички области на Европейска Русия и без съд или присъда, вкупом са депортирани на изток за срок от 8 години. Общото им число в тази първа по рода си операция е 15 500 човека. Борбата с водещите паразитен живот не спира дотук. На различни интервали от време, когато биват „разобличени” от своите трудови колективи, ги събират и депортират. За периода 1948-1953 г., под ударите на тази кампания попадат 33 266 души и

---

¹⁰⁷ Полян, Павел. Не по своей воле... 137-138.

¹⁰⁸ Бугай, Николай. 20–40-е годы: депортация населения с территории европейской России... 46.

13 600 членове на техните семейства, които са принудително заселени в източните райони на СССР. Мнозинството от тях са ангажирани в строителството и минната индустрия.¹⁰⁹

Както споменахме, на териториите анексирани от Съветския съюз след 1939 г., съществува една постоянна пасивна или въоръжена съпротива срещу съветизацията. Това са Литва, Латвия, Естония, Западна Украйна, Западна Белорусия и Бесарабия (Молдовска ССР). Още с вторичното им завземане от Червената армия през 1944 г, политическите репресии се стоварват върху живеещото на тези територии население. Въпреки това, съпротивата не е прекратена и продължава и след края на войната. Поради тази причина, естествено, съветската власт прилага своя изпитан метод за депортацията на членовете от семействата на своите противници.

Кампанията започва от Западна Украйна и Литва, районите с най-ожесточена съпротива. В частност операциите в Западна Украйна продължават на база заповед на НКВД от 31 март 1944 г. за депортация на членове на семействата на участници в Организацията на украинските националисти (ОУН). До средата на ноември 1947 г. оттук са депортирани около 75 000 души. Но докато в Западна Украйна операциите имат почти перманентен характер, то за Литва административното решение е взето чак през 1948 г. С постановление на ВС на СССР от 21 февруари 1948 г. на принудително заселване в спецселища подлежат семействата на литовските „бандити и националисти“, намиращи се в нелегалност. На същата мярка подлежат и техните съучастници и помагачи, както и „кулаците“. Планирано е общият брой изселени да включи 12 134 семейства или около 48 000 човека. Операцията по депортацията, под кодовото название „Пролет“, е проведена на 2 май с.г. Благодарение на старанието на специалните органи, контингентът депортирани надхвърля първоначално предвидения и достига 49 331 души. Мнозинството от изселените са включени в дърводобивната промишленост на Якутска АССР, Иркутска област и Красноярския район. За тази операция следва да отбележим

---

¹⁰⁹ Бугай, Николай. Л. Берия — И. Сталину... 234-236; Полян, Павел. Не по своей воле... 139.

възкресението на класовата принадлежност като за мотив при провеждането на депортации и началото на нов цикъл от борбата с „кулаците“.¹¹⁰

Но мероприятията по прочистване не спират дотук. С ново постановление от 29 януари 1949 г. е санкционирано провеждането на нова депортационна вълна срещу „буржоазните националисти“, която засяга цяла Прибалтика повсеместно. Мащабността на замислената операция проличава от числеността на привлечените в нея сътрудници от Министерството на държавната сигурност (МГБ – наследник на НКВД) и местния партиен актив – 76 000 души. Такава концентрация на личен състав не е имало от мероприятията по депортиране на чеченците и ингушетите. Това говори за повишено внимание на властта към тази акция и очакваната съпротива при нейното провеждане. Депортацията започва на 25 март 1949 г. едновременно в трите Прибалтийски републики. До края на месеца броят на депортираните достига 94 779 човека (30 630 семейства), разпределени съответно: Латвия – 42 149, Естония – 20 173 и Литва – 31 917. Отправени са в Иркутска, Омска, Томска, Новосибирска и Амурска област. На следващата 1950 г. още няколко хиляди „кулаци“ и „бандити“ от различни райони на Псковска област (до 1940 г. влизащи в състава на Естония) споделят съдбата на своите сънародници.¹¹¹

С тези последни депортации в Прибалтика общото число на депортираните от този регион за периода 1940-1953 г. достига 204 000 човека. Взимайки под внимание малобройността на населението в трите Прибалтийски републики, процентно те са едни от най-засегнатите съветски републики, ако изключим тоталните депортации. И всичко това се извършва в един сравнително кратък период от време, имайки предвид, че те влизат в състава на СССР чак през 1940 г.¹¹²

---

¹¹⁰ Аптекарь, Павел. НКВД против разшитых сорочек... 129; Земсков, Виктор. Принудительные миграции из Прибалтики в 1940–1950-х годах. // *Отечественные архивы*, 1993, № 1. 16-17; Полян, Павел. Не по своей воле.... 139.

¹¹¹ Полян, Павел. Не по своей воле... 140; Земсков, Виктор. Принудительные миграции из Прибалтики в 1940–1950-х годах... 18.

¹¹² Бугай, Николай. Л. Берия — И. Сталину... 232.

Паралелно с мероприятията в Прибалтика, през 1948 г. се надига и нова депортационна вълна в Молдовска ССР. На 12 октомври 1948 г. министърът на вътрешните работи на републиката поставя пред централната власт в Москва въпроса за изселването на около 15 000 кулашки семейства, а в краен случай, на не по-малко от 5 000 такива, които са особено враждебни към съветската власт. До Москва са изпратени и списъци с техните имена и местожителство. Молбата на другарите от Молдова е чута и на 6 април 1949 г. ПБ на ЦК на ВКП (б) одобрява постановление за депортиране от територията на Молдова на 41 000 души от 11 280 семейства. За провеждането на операцията с кодово име „Юг“ са задействани 4 495 оперативни работници, 13 774 военнослужещи от МГБ и 4 705 партийни активисти или общо 22 974 човека. Депортацията е осъществена на 6 и 7 юни 1949 г. В 1 573-та вагона, композирани в 30 ешелона, са натоварени 35 796 души (9 684 мъже, 14 033 жени и 11 899 деца). След две-три седмици те са „доставени“ в Курганска, Тюменска и Иркутска област, както и в Алтайски и Хабаровски район и Монголска АССР.¹¹³

На 17 май 1949 г. ЦК на ВКП (б) приема поредното си решение, свързано с депортацията на гръцко население. То е мотивирано от кампанията за цялостно прочистване на Черноморското крайбрежие от „политически неблагонадеждни елементи“. Тази депортация, обаче, не засяга само лицата от гръцки произход, а и такива от турски, арменски и руски, живеещи в крайбрежните райони на РСФСР, УССР, Грузинска ССР. Но освен от Причерноморието, има изселени и от Армения и Азербайджан. Цялостното число на депортираните през летните месеци юни-юли на 1949 г. достига 57 680 човека. Те са изпратени в спецселища на територията на Алтайски край, Узбекистан и Киргизия.¹¹⁴

---

¹¹³ Полян, Павел. Не по своей воле... 140; Земсков, Виктор. Спецпоселенцы /по документации НКВД – МВД СССР/. // *Социологические исследования*, 1990, № 11. 10.

¹¹⁴ Земсков, Виктор. Спецпоселенцы... 12-13; Торосян, Н. К вопросу о переселении армян в Алтайский край: исторический аспект. // < <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pereselenii-armyan-v-altayskiy-kray-istoricheskiy-aspekt>> (29.11.2014)

Депортациите продължават и през 50-те години, които са и последните за този род зловещи операции. При тях се наблюдава края на един дълъг процес и неговите затихващи функции.

През март 1951 г. от Таджикистан в Кокчетавска област (Казахстан) са депортирани 2 795 басмачи и членове на техните семейства. Паралелно с това продължава прочистването в Грузия и, в частност, на иранците живеещи там. Тях ги депортират в Алма-Атинска област, а броят им не е установен. Към края на годината от Грузия са депортирани асирийците и други „враждебни елементи”, чието число също остава загадка.

Продължават и операциите по окончателното ликвидиране на кулаците. В началото на 1951 г. се приема постановление за допълнителното им изселване от западните области на СССР – Украйна, Молдова, Прибалтика и Белорусия. Операцията срещу тях е извършена през октомври с.г. Под ударите на тази поредна кампания за „разкулачване” попадат около 35 000 души. Те са депортирани в Тюменска област, Якутия и Казахстан.¹¹⁵

Пак през 1951 г. във всички анексирани западни територии се провеждат операции по депортацията на тези „сектантски елементи”, в чиито вероучение и религиозна пропаганда властта открива антисъветизъм. В частност, най-характерен е случаят със сектата на йеховистите, която е подложена на активна и последователна разработка. Още в октомври 1950 г., тогавашният министър на вътрешните работи Абакумов, докладва на Сталин съображенията си за тяхната депортация. На 3 март 1951 г. съответното решение е прието, а на 6 с.м. е издадена и заповед от МГБ на СССР. Операция „Север” е проведена на 1 и 2 април. В нея участват 2 600 човека като броя на депортираните е приблизително същия – 2 619. Йеховистите са заселени в Томска област. Трябва да отбележим, че повечето от тях живеят на територията на Молдовска ССР, а 2/3 от депортираните са жени и деца.¹¹⁶

---

¹¹⁵ Полян, Павел. Депортационные операции в СССР и их нормативная база...

¹¹⁶ Полян, Павел. Не по своей воле... 143.

Последната вътрешна депортационна операция в историята на СССР е проведена между 18 и 22 април 1952 г. Тогава от Западна Белорусия в Иркутска област са депортирани нови 6 000 кулаци. Разбира се, планове за реализация на още няколко операции съществуват, но след смъртта на Й. Сталин през месец март 1953 г. новото съветско ръководство се отказва от депортацията като средство за постигане на преследваните от него политически цели.

* * *

Общото количество на депортираните в следвоенните години, според съществуващите източници, варира от 380 000 до 400 000 души. Повечето от тях също са изпратени в специално създадените за целта спецселища. Като цяло, в следвоенния период наблюдаваме поредната фаза в съветската пропаганда внушаваща, че Съветският съюз няма приятели, а само врагове, като на първо време той трябва да се справи с враговете отвътре. Тази военна психоза, умишлено подхранвана от режима, е характерна за целия период на съществуване на СССР. Бледите опити на съветското ръководство да преодолее рецидивите на тази политика, без да променя нейния характер, в повечето случаи остават неуспешни, тъй като депортациите успяват сериозно да променят етническата и икономическа картина на СССР, създавайки нови реалности, с които човек трябва да се съобразява.

Реабилитация на депортираните

Независимо от всичко преживяно, в края на 40-те и началото на 50-те жизненото равнище на депортираните и принудително заселените народи постепенно се подобрява. За първи път през 1949 г. сред тях се наблюдава по-висока раждаемост отколкото смъртност. Освен това от 1950 до 1952 г. около 200 000 души, предимно бивши кулаци от времето на депортациите през 30-те години, свързани с процеса на колективизация, са освободени от спецселищата. Статистиката показва, че към 1 януари 1953 г. на отчет във всички спецселища

се числят 2 753 356 човека. Независимо от това, че няколко стотин хиляди от тях са освободени, все пак се наблюдава една сериозно увеличение. То се дължи не само на постъпилите след войната, но и на промяната в статута на част от другите категории съветски граждани, които са причислени към спецзаселниците (административно изселените, интернирани, заточени).¹¹⁷

След смъртта на Сталин през март 1953 г. политическото ръководство на съветската държава пристъпва към опити за преодоляване на натрупаните негативи вследствие провежданата дотогава жестока депортационна политика. Още на 15 януари 1954 г. Президиума на ЦК на ВКП (б) разглежда въпроса „За освобождаване от спецселищата на отделни категории спецзаселници и снемане на някои ограничения в правното положение на спецзаселниците”. В резултат от обсъжданията е създадена специална комисия по въпроса, която да изготви предложения за промяна на режима. На 4 март 1954 г. председателят на Комисията К. Ворошилов изготвя специална записка до Маленков и Хрущов за категориите и броя на спецзаселниците. От нея разбираме, че към тогавашния момент на отчет се числят 2 819 776 души, включително 884 057 деца до 16 годишна възраст. Тази цифра е и максималното число за този вид „контингент” в СССР.¹¹⁸ Пряко следствие от дейността на комисията и нейните предложения е началото на смекчаване на режима спрямо депортираните. Още на 5 юли 1954 г. МС на СССР издава Постановление „За отмяна на някои ограничения в правното положение на спецзаселниците”. С него се премахват ограниченията в придвижването им в районите определени за заселване, възстановява се възможността да учат във висши учебни заведения, намалени са наказанията за нарушаване на действащите разпоредби и т.н.¹¹⁹ Постепенно със засилване на процеса на десталинизация новото съветско ръководство разширява мерките по амнистия и реабилитация, сваляйки наложените правни

---

¹¹⁷ **Земсков, Виктор.** Спецпоселенцы... 16.

¹¹⁸ Записка К.Е. Ворошилова в Президиум ЦК КПСС о категориях и количестве спецпоселенцев в СССР. 4 марта 1954 г. – Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы. Март 1953 — февраль 1956. // <<http://istmat.info/node/57832>> (31.11.2014)

¹¹⁹ **Митов, Чавдар.** Хрущовото „затопляне” и реабилитацията на депортираните... 243-244.

ограничения върху отделните народи и етнически групи. С Укази на Президиума на СССР имащи аналогично наименование и съдържание „За премахване ограниченията в правното отношение на...” са реабилитирани немците (13 декември 1955), поляците (17 януари 1956), калмиките (17 март 1956), гърците, българите и арменците (27 март 1956), кримските татари, балкарците, месхетинските турци и кюрдите (28 април 1956), чеченците, ингушетите и карачаевците (16 юли 1956).¹²⁰

Процесът не спира дотук. В рамките на няколко месеца (ноември 1956 – януари 1957) е възстановена националната автономия на калмиките, чеченците, ингушите, карачаевците и балкарците.¹²¹ На изброените народи е разрешено да се завърнат в своите исторически територии, макар и често този процес да е придружен с възникване на напрежение и национални конфликти с междувременно заселените на техните земи представители на други националности.¹²²

За разлика от тях на останалите народи, въпреки тяхната реабилитация, нито националната автономия е възстановена, нито получават право да се завърнат (немци, кримски татари, гърци, корейци, българи и др.) Също така независимо от получената свобода на придвижване и възстановяване на основни права, не е предвидено възстановяване на конфискуваното при изселването имущество.

В крайна сметка провежданата политика на десталинизация, макар и да не може да заличи извършените спрямо отделните народи насилия, все пак дава резултати. Само ще споменем, че към януари месец 1958 г., по данни на МГБ на СССР, в спецселищата са останали на отчет само 145 968 души.¹²³ От друга страна след свалянето на Хрушчов и началото на уж „спокойното” Брежнево време процесът на реабилитация е преустановен. Проблемът е поставен на

---

¹²⁰ Репресии народов СССР: последствия трагедии. Сборник материалов круглого стола. Самара, 2007. 34

¹²¹ Пак там, 37-38.

¹²² По-подробно за конфликтите и етническите сблъсъци вж.: **Митов, Чавдар**. Хрушчовото „затопяне” и реабилитацията на депортираните... 246-247, 256-257.

¹²³ **Бугай, Николай**. 20–40-е годы: депортация населения с территория европейской России... 46.

дневен ред отново по време на т.нар. „перестройка”, но реално е окончателно уреден с приетия на 26 април 1991 г. от РСФСР закон „За реабилитация на репресираните народи”.¹²⁴

Заклучение

Вътрешната депортационна политика на Съветския съюз има принудителен, планов и масов характер, довеждайки до мащабна и невиджана преди това вътрешна миграция. Мотивите и факторите, водещи до такъв род операции, са най-различни, но в крайна сметка те преследват конкретни политически цели. Важното в случая е, че мащабите, които придобиват насилствените депортации са възможни единствено в страни като СССР. Това се обуславя, преди всичко, с господстващата идеология на насилието и огромните географски пространства на страната, позволяващи изолираност при преместване на големи контингенти хора.

Депортационната политика е възприемана и като инструмент за социална и политическа трансформация в невиджания дотогава социален експеримент, който съветската държава предприема. Наистина, лекотата, с която режимът си играе с милиони хора и манипулира съдбата на цели групи от населението, от днешна гледна точка изглежда абсурдно. Набива се на очигледната липса на каквато и да е законност, дори и „социалистическа” при провеждането на принудителните преселвания и депортации. Народностните депортации са в пряко противоречие и с пропагандираните от съветската власт интернационални ценности. Логиката за тяхното провеждане се корени в опитите на Сталин да създаде един нов човек и народ, хомо съветикус. Тази политика, обаче, претърпява пълен провал, което е поредното доказателство за устойчивостта на народностното самосъзнание и общност. За мотив при

¹²⁴

Закон Российской Советской Федеративной Социалистической Республики „О реабилитации репрессированных народов”. // <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/68244>> (31.11.2014).

пропиляването на цял народ може да бъде най-обикновена идеологическа постановка, нещо характерно при преследването на утопични идеи. Именно този порочен начин при взимането на важни решения води до това, съветската система да се дискредитира, доказвайки своята непригодност за решаването на икономически, социални и национални проблеми.

В целия процес на депортации за периода 1919-1953 г. попадат около 6 000 000 човека, като пикови са годините 1930-1931 и 1941-1942. Пострадалите съветски граждани са представители на 58 народа и етнически групи, а ареалът им при депортациите обхваща 6 съюзни и 8 автономни републики, 5 района и 23 области. Всичко това води до създаването на вътрешни диаспори при всеки депортиран народ. При разпадането на Съветския съюз на 15 независими държави част от тези вътрешни диаспори неочаквано придобиват малцинствен статут, което води след себе си както отрицателни, така и положителни явления, но преди всичко се превръщат в потенциал за конфликти в бъдеще.

Безумната репресивна политика на съветската държава, част от която са и депортациите, грубото нарушаване на основни човешки права и свободи, обуславят и конфликтността на обществото. Налице са всички предпоставки за развитие на конфронтационни отношения и недоверие между политическата система и населението. Това еволюира в една пасивна съпротива на съветските граждани срещу системата. В крайна сметка, омагьосаният кръг от войни, репресии и социално инженерство, създава центробежните сили довели до разпада на СССР и превръщането му в история.